

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงย่อยของโครงการวิจัยการบริหารองค์กรชาวบ้านและการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

1. การพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบการพึ่งพาตนเอง
2. ปรัชญาและโครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางการพัฒนา
4. องค์กรประชาชน
5. ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดและการพัฒนาองค์กรประชาชน
6. ตัวชี้วัดความสำเร็จของกลุ่ม

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบการพึ่งตนเอง

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ได้มอบหมายให้สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษาวิจัยการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ซึ่งได้สรุปผลการวิจัยถึงกลยุทธ์การพึ่งพาตนเองของเกษตรกรในชนบทว่าการพิจารณากำหนดกลยุทธ์ดังกล่าวมีสิ่งควรคำนึงถึง 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 กระแสการพัฒนาตามแนวความคิดและปรัชญาตะวันตกในรูปแบบทุนนิยม นับวันแต่จะรุนแรง โดยเฉพาะการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจและการค้า ชนบทไม่อาจหลีกเลี่ยงกระแสดังกล่าวจึงจะเสียดุลมากขึ้น

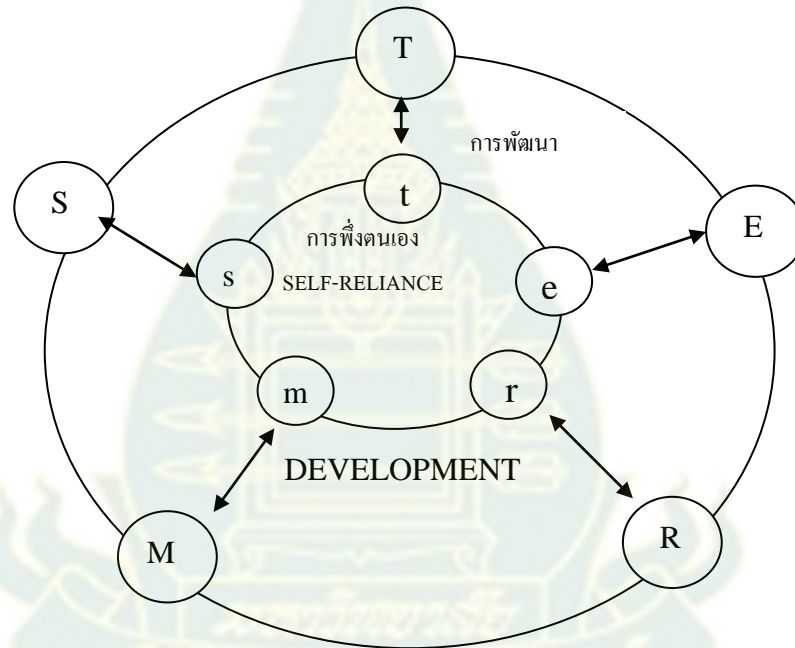
ประการที่ 2 การปฏิเสธกระแสพัฒนาดังกล่าว โดยใช้ชนบทหวนกลับไปมีวิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเอง บนพื้นฐานของปรัชญาตะวันออกอย่างเดียวนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากหรือไม่ได้เลย

ประการที่ 3 ทางออกที่เป็นไปได้ก็คือ การประสานระหว่างปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตกระหว่างของเก่ากับของใหม่ ระหว่างการพึ่งพาตนเองกับการพัฒนาให้สอดคล้องกัน

จากข้อควรพิจารณาดังกล่าว กลยุทธ์การพึ่งตนเองของชนบท จึงควรมีลักษณะดังภาพ
กล่าวคือ

การพึ่งตนเองจะแสดงให้เห็นถึง “วงกลมข้างใน” เป็นพลังภายใน ภูมิคุ้มกันภายใน จิต
วิญญาณที่มั่นคงจะเป็นฐานที่มั่นคงของการพัฒนา ซึ่งเป็น “วงกลมข้างนอก” การพึ่งตนเองหมายถึง
การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน การทำมาหากิน การมองทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต มี
คุณธรรมในจิตใจและการมีประเพณี สิ่งเหล่านี้ต้องฟื้นฟูและเสริมสร้างให้แข็งแรง

การพัฒนาแสดงให้เห็นเป็นภาพ “วงกลมข้างนอก” หมายถึง “เทคโนโลยีที่พัฒนา”
เป็นการทำมาค้าขาย” “การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ” “ความมีจิตใจใฝ่พัฒนา” “นิยม
ความทันสมัยสิ่งเหล่านี้ทำมาจากภายนอก มีผลให้ชนบทต้องพึ่งพาภายนอก แต่มีความจำเป็นต่อ
ความก้าวหน้าของชนบท อย่างไรก็ตาม “ชาวชนบทต้องถ่วงถ่วงสิ่งเหล่านี้ก่อน ก่อนที่จะรับมา
ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของชนบท” โดยให้เชื่อมโยงกันและมีการพึ่งตนเองเป็นฐาน โดยเรียกกล
ยุทธ์ดังกล่าวนี้ว่า TERMS ดังภาพ

TERMS

T = TECHNOLOGY E = ECONOMIC R = RESOURCE M = MIND S = SOCIO-CULTURAL

ภาพที่ 2 การพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบการพึ่งตนเอง

องค์ประกอบ	วงกลมในพึ่งตนเอง	วงกลมนอกพัฒนา
เทคโนโลยี (T=TECHNOLOGY)	เทคโนโลยีพื้นบ้าน	เทคโนโลยีพัฒนา
เศรษฐกิจ (E=ECONOMIC)	การทำมาหากิน	การทำมาค้าขาย
ทรัพยากร (R= RESOURCE)	การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ	การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ
จิตใจ (M = MIND)	จิตใจใฝ่คุณธรรม	จิตใจใฝ่พัฒนา
สังคม (S = SOCIO-CULTURAL)	การมีประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงาม	ความทันสมัย

โครงสร้างรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืนในรูปแบบการพึ่งตนเอง (TERMS)

2. ปรัชญาและโครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน

คณะทำงานวาระประชาชน คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน(คป.กพช) (2545: 25-30) ได้นำเสนอปรัชญาและโครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนไว้ดังนี้

2.1 ปรัชญาการพัฒนาอย่างยั่งยืน

โลกประกอบด้วยสรรพสิ่งเป็นองค์รวมการเปลี่ยนแปลงใดๆย่อมส่งผลกระทบต่อปฏิสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ปฏิบัติ(บทบาทหน้าที่ที่อยู่ร่วมกัน)ของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องเป็นองค์รวมที่เกื้อกูลกัน

การพัฒนาแบบยั่งยืนจึงต้องคำนึงถึงการสร้างชุมชน/สังคมแบบองค์รวมที่มีความหลากหลายและปฏิสัมพันธ์กันและกัน ระบบการผลิตและการบริโภคจักต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สร้างปัญหามลพิษหรือปัญหาการใช้มากเกินไป การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องยึดหลักการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมนุษย์จักต้องเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันและพึ่งพากันทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา เทคโนโลยี และหลักมนุษยธรรม

แต่ละประเทศจะมีแนวคิดและฐานคิดในการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่างกันอันเนื่องมาจากรากเหง้าวัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญา ประสบการณ์ในงานพัฒนา และปัญหาทางเศรษฐกิจสังคมไม่เหมือนกัน ดังนั้นเมื่อคิดค้นหาทางแก้ไขปัญหา หรือมองลึกเชิงโครงสร้าง จำเป็นอย่างยิ่งที่แต่ละประเทศจะต้องคำนึงถึงความเป็นจริงและความเหมาะสมของเงื่อนไขตนเอง

สำหรับประเทศไทยนั้นมีบทเรียนอันอุดมสมบูรณ์จากการต่อสู้เชิงนโยบายของภาคประชาชนที่เรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหามากมายหลายด้าน มีบทเรียนจากการพัฒนาแบบพึ่งตนเองขององค์กรประชาชนที่มุ่งสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนจริงๆ(เป็นอิสระจากการครอบงำของรัฐ) ประมาณ 500 ชุมชนผนวกเข้ากับประสบการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนทั่วประเทศเลือกเฉพาะส่วนที่ดีมาร่วมกันเป็น โครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชน/สังคมไทยที่มีความหลากหลายสูง

2.2 โครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากการสรุปบทเรียนงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนไทย จากปัญหาและแนวทางการแก้ไขเฉพาะหน้า ปัญหาเชิงนโยบาย ปัญหาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจสังคมไทยและการเมืองบนฐานการคิดแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างเพื่อพัฒนาไปสู่สังคมที่ยั่งยืน โดยเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนไทย 15 องค์กรปัญหา ได้จัดประชุมศึกษากันหลายครั้ง เรียกว่าเป็นการประชุม “วาระประชาชน” จากปี พ.ศ. 2542-2544 กระทั่งในการประชุมครั้งล่าสุด องค์กรพัฒนาเอกชนไทยได้ประกาศเป็นเจตนารมณ์ ที่รวบรวมมาจากปัญหาและแนวทางแก้ไขไว้ทั้งหมด 89 ข้อ จากนั้นก็ถนัดถนี่เป็นหลักคิดในการเสริมสร้างและพัฒนาสังคมไทยเชิงโครงสร้างซึ่งเรียกได้ว่าเป็นโครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ 8 ประการได้แก่

1. โครงสร้างทางการเมืองระบอบประชาธิปไตยที่เป็นธรรมาธิปไตย การตัดสินใจปัญหาหรือมติ ระเบียบ กฎหมายใดๆทางการเมือง สังคม หรือชุมชน มิให้ถือเสียงข้างมากเป็นมาตรฐานตัดสินหากให้อภิปรายหรือมีหลักคิดว่า สิ่งใดเป็นประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่และเป็นธรรมต่อบุคคลอื่นหรือสังคม ไม่ขัดต่อหลักมนุษยธรรมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นบรรทัดฐานทางประชาธิปไตย

2. โครงสร้างการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม ขององค์กรชุมชนที่ประสานความร่วมมือระหว่าง องค์กรเด็ก สตรี ศาสนา ผู้นำชุมชนและองค์กรชุมชนอื่นๆถือว่าเป็นการกระจายอำนาจธรรมาธิปไตยระดับบนลงสู่ระดับล่าง ได้แก่ ชุมชน องค์กรชุมชน และบทบาทหน้าที่ของปัจเจกชน โดยคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพ และผลกระทบต่อบุคคลในชุมชน/สังคมเป็นหลัก โดยเฉพาะเด็ก สตรี และผู้ด้อยโอกาส

การส่งเสริมบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการและปกครองตนเองสร้างสำนึกการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน/สังคมเช่นนี้นับเป็นการพัฒนาเชิงโครงสร้างที่สำคัญยิ่งในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันและส่งเสริมบทบาทการเข้าร่วมพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. โครงสร้างทรัพยากรธรรมชาติเป็นของชุมชนและสังคม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน แร่ธาตุ น้ำ ป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ให้ถือว่าเป็นของสังคม ซึ่งมอบอำนาจและบทบาทหน้าที่แก่ชุมชนเป็นผู้ดูแลจัดสรรในการใช้ประโยชน์และฟื้นฟูรักษา ส่วนบุคคลภายนอกหรือบริษัทธุรกิจจะสามารถใช้หรือสัมปทานทรัพยากรในท้องถิ่นได้โดยการฉันทานุมัติจากชุมชนในท้องถิ่นนั้นเท่านั้น

4. โครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง ไม่ว่าจะรัฐจะดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจแบบใดหรือลัทธิใด แต่จะต้องกำหนดหลักการพื้นฐานว่า จักต้องส่งเสริมและพัฒนา “ โครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง”ที่มีความหลากหลายในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นความมั่นคงทางด้านอาหาร

ป่าชุมชน การประกันรายได้และผลตอบแทนด้านแรงงาน ระบบสหกรณ์ อุตสาหกรรมชุมชน รวมไปถึงสถาบันการเงินของชุมชน ฯลฯ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริม “โครงสร้างเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคงทางอาหาร” ให้แก่ประชาชนในลักษณะที่มีความหลากหลายเพื่อป้องกันมิให้เกิดภาวะขาดแคลนอาหารหรือการผูกขาดสินค้าอาหารที่จำเป็น ซึ่งอาจจะมาจากการกระทำของบริษัทธุรกิจการเกษตร โดยประกาศรายชื่อพืชสัตว์ที่เป็นอาหารหลักของประเทศว่ามีถิ่นเกิดและรัฐจะต้องให้การอุดหนุนส่งเสริมเกษตรกรรายย่อยผู้ผลิตอาหารหลักของประเทศให้อยู่รอด รวมไปถึงมาตรการจัดสรรที่ดินผืนเล็กให้แก่บุคคลอาชีพอื่นซึ่งต้องการผลิตอาหารให้เพียงพอแก่การเลี้ยงครอบครัวตามความเหมาะสม ทั้งจะมีมาตรการจำกัดขอบเขตการเจริญเติบโตของบริษัทธุรกิจการเกษตรที่ขยายกิจการได้อย่างเสรีหรือดำเนินการผลิตสินค้าเกษตรที่เป็นปัญหากระทบกับความมั่นคงทางอาหารของสังคม ก่อให้เกิดปัญหาเบียดขับทำลายเกษตรกรรายย่อยที่เป็นความมั่นคงทางอาหารของสังคม และนำไปสู่การผูกขาดอาหารในอนาคต

ในหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งหมด โครงสร้างเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคงทางอาหารเป็นหลักสำคัญที่สุดที่ป้องกันมิให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมหรือกลียุคและถ้าประชาชนมีความมั่นคงทางอาหารปัญหาต่างๆจะลดน้อยลง การใช้เทคโนโลยีเพื่อตัดต่อยีน เพื่อสร้างพืชพันธุ์ใหม่ก็จะมีไม่มีความจำเป็น และการกลายพันธุ์ทางนิเวศน์วิทยาก็จะไม่เกิดขึ้นวิกฤตชีวิตสัตว์ในธรรมชาติจะถูกยับยั้งลงไปไปอีกด้วย

5. โครงสร้างทุนทางสังคมเป็นของชุมชน ไม่ว่าจะเงินตรา กองทุนหรือทรัพย์สินทางเศรษฐกิจ ทุนแห่งชีวิต(ความหลากหลายของพืชสัตว์) และทุนทางวัฒนธรรม จำต้องพัฒนาให้กลายเป็นทุนของชุมชน/สังคมแบบองค์รวม เป็นแหล่งที่พึ่งพาของชุมชน หมุนเวียนอยู่ภายในชุมชนและเคลื่อนกลับคืนสู่สมาชิก ทำให้การพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองและเป็นองค์รวมปรากฏเป็นจริงหรือขยายกิจการไปสู่อุตสาหกรรมชุมชนและสถาบันการเงินชุมชนในรูปแบบต่างๆ ได้ดี เพิ่มความมั่นคงให้ชุมชนในระยะยาวอีกด้วย

6. โครงสร้างวัฒนธรรม และกฎหมาย หรือธรรมนูญชุมชน เป็นแบบแผน ประเพณีหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน การเป็นเจ้าของและการจัดสรร หรือดูแลฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติซึ่งจำเป็นต้องมีธรรมนูญของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชน รongรับสิทธิอำนาจและหน้าที่ เพื่อป้องกันมิให้รัฐหรือบุคคลภายนอกเข้ามาแทรกแซงใช้ประโยชน์และทำลายการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้

7. โครงสร้างระบบสวัสดิการแบบประชาสวัสดิการ ซึ่งประชาชนในแต่ละชุมชนรับผิดชอบดูแลกันเอง โดยรัฐเองก็ไม่ต้องแบกรับภาระอันหนักหน่วง ระบบประชาสวัสดิการนี้จะเกิดขึ้นเองเมื่อโครงสร้าง 6 ประการข้างต้นได้เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืน นั่นคือประชาชนมีความมั่นคงทางอาหาร มีทุนทางเศรษฐกิจสังคม เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติและ

ถึงแวดล้อมที่ดี มีส่วนร่วมในการบริหารปกครองตนเอง ระบบเงินตราจะลดความสำคัญลง วัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากันจะเข้มแข็ง ชีวิตจะงดงามและดีขึ้น

8. โครงสร้างเศรษฐกิจระหว่างประเทศ เป็นกระบวนการสร้างระบบการค้าที่เป็นธรรม และคำนึงถึงสิทธิขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นหลักสำคัญกว่าธุรกิจเพื่อการค้าหา กำไรสูงสุด และให้ความเคารพระหว่างวัฒนธรรมของชนชาติ ศาสนา และสังคมของประเทศ ต่างๆเพื่อการดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษยชาติ

สินค้าที่เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร มิใช่สินค้าที่ค้าขายหากำไรสูงสุด และจำเป็น จะต้องมีมาตรการป้องกันมิให้บรรษัทธุรกิจการเกษตรทั้งในและข้ามชาติดำเนินการผลิตสินค้าที่จำเป็น ต่อชีวิตมนุษย์และอาศัยทุนที่เหนือกว่าเบียดขับหรือทำลายเกษตรกรรายย่อย ทั้งห้ามมิให้จัด สิทธิบัตรในสินค้าที่เกี่ยวข้องกับอาหารและยารักษาโรค

วาระประชาชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมไทยมีความหลากหลายสูง ดังนั้น โครงสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้ง 8 ประการ จึงเป็นหลักการพึ่งตนเองและแสวงหาความร่วมมือ กับรัฐ และเป็นแนวทางการสร้างชุมชน/สังคมไทยที่สันติประชาธิปไตยในอนาคต ข้อเสนอเป็นแนว ทางการพัฒนาใหม่ที่ประเทศต่างๆน่าจะวิพากษ์วิจารณ์วาระประชาชนเพื่อความเป็นไท ว่าควรจะเป็น ทางเลือกหนึ่งหรือการนำไปปรับใช้เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไปหรือไม่

3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางการพัฒนา

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ และ ศิริณา จิตต์จรัส (การส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพัฒนา, 2543 : 8-29) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา แนวทางการพัฒนา การพัฒนาแบบยั่งยืน ปรัชญาการ พัฒนาชนบท และ หลักการพัฒนาชนบทไว้ดังนี้

3.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

คำว่า การพัฒนา เป็นคำที่ถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลายที่สุด ถูกกล่าวขวัญถึงบ่อย ที่สุด และอาจกล่าวได้ว่า เป็นคำที่มีความหมายแตกต่างกันมากที่สุดคำหนึ่ง ในที่นี้จะขอสรุป แนวคิดของการพัฒนาเพียง 4 ประการ คือ

1. การพัฒนาในความหมายเกี่ยวกับการวางแผน การพัฒนา หมายถึง กระบวนการเคลื่อนย้ายจาก “การด้อยพัฒนา” (underdevelopment) ให้หลุดพ้นจากความยากจน ซึ่ง จะแสวงหาและบรรลุถึงได้อย่างแท้จริงโดยวิธี “การวางแผนเพื่อการพัฒนา” (planning for development) (Myrdal, 1971) กล่าวคือ การพัฒนาเป็นการปรับปรุงเงื่อนไขที่ไม่พึงปรารถนาต่าง ๆ ในระบบสังคม เงื่อนไขซึ่งทำให้ภาวะการด้อยพัฒนาเป็นอยู่ตลอดไป ในขณะที่การวางแผนเป็น การค้นหาระบบที่ประสานงานกันขึ้นมาตามหลักการแห่งเหตุและผล เป็นระบบของมาตรการทาง นโยบาย ซึ่งสามารถทำให้เกิดการพัฒนา (Myrdal, 1971)

การพัฒนาจึงเป็นการวางแผนเพื่อหามาตรการให้หลุดพ้นจากความทุกข์ที่ไม่พึงปรารถนา

2. การพัฒนาในความหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติ การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการชักชวนหรือกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (induced or instigated change) เป็นความพยายามที่ตั้งกระทำเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างสังคมของประชากรเป้าหมาย โดยโครงการที่วางขึ้นเพื่อ (ให้บุคคลากรเฉพาะชุดหนึ่ง) ปฏิบัติการให้บรรลุผลตามเป้าหมาย (towards a mission or goal) ด้วยกลวิธีการทำงานพัฒนาต่าง ๆ และโครงการดังกล่าวต้องเกี่ยวข้องกับขนาดของหน่วยสังคมเป้าหมาย แม้ว่าประชาชนเป็นรายบุคคล หรือเป็นกลุ่มจะได้รับผลจากการพัฒนา แต่โดยทั่วไปแล้วโครงการพัฒนามักจะมุ่งถึงการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อสังคมโดยรวม (Bertrand, 1972)

จะเห็นได้ว่า ตามนัยดังกล่าว การพัฒนาครอบคลุมแนวความคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมตามแผนการและโครงการที่กำหนดขึ้น

3. การพัฒนาในความหมายเกี่ยวกับเทคโนโลยี การพัฒนามีลักษณะของการปฏิบัติเกี่ยวกับเทคโนโลยีการผลิต และการแบ่งชนชั้นทางสังคม (Norowitz, 1966) ฉะนั้น การพัฒนาจึงครอบคลุมไปไม่เพียงแต่การปรับตัวในระบบสังคม แต่ยังครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งสังคมไปสู่รูปแบบใดรูปแบบอื่น บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีของระบบอุตสาหกรรม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งเป็นผลตามมา (Jayanaman, 1973)

การพัฒนาจึงเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงสังคมประเพณีนิยม หรือสังคมหัวเลี้ยวหัวต่อไปเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยนักคิดริเริ่มสร้างสรรค์นวัตกรรมทางเทคนิค (Hetzler, 1959)

4. สมมุติฐานของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม การพัฒนานอกจากจะมีความหมายดังกล่าวมาแล้ว ยังมีความหมายในลักษณะต่าง ๆ กันไปอีก ในที่นี้จะขอเสนอสมมุติฐานบางประการของการพัฒนา (Kim, 1973) ดังนี้

4.1 การพัฒนาเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับค่านิยม (a value concept) คือ ขึ้นอยู่กับการประเมินคุณค่าของมนุษย์ โดยที่มนุษย์แต่ละคนมีค่านิยมที่ไม่มีมาตรฐานเดียวกัน จึงต้องมีการเปรียบเทียบกัน เมื่อเปรียบเทียบแล้วสิ่งที่ไม่ดีก็ต้องการปรับปรุง (improvement) การพัฒนาจึงมีความหมายที่เป็นไปตามค่านิยมที่ใช้ในการพิจารณา (value judgments) (Seer, 1970) แก่นแท้ของค่านิยมทางการพัฒนา ของสังคมมนุษย์ในโลกทุกวันนี้ ได้แก่ ความเป็นธรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ อีสราภาพทางการเมือง ทั้งในภาพทางการเมือง ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและความสะดวกสบายทางวัตถุ (economic prosperity and material) ชีวิตที่สุขสมบูรณ์ และประชาชนที่ “รู้แจ้ง” หรือมีการศึกษาดี

4.2 การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม (a social structural change) เพื่อให้บรรลุถึงค่านิยมทางการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น สังคมต้องเปลี่ยนโครงสร้างไปในทางที่ทำให้

โอกาสในการทำงาน เพื่อให้การบรรลุผลตามค่านิยมทางการพัฒนามีความเป็นไปได้มากยิ่งขึ้น การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนสังคมเพื่อเพิ่มหรือประกันความเป็นไปได้ดังกล่าว

4.3 การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงการจัดสรรและการกระจายทรัพยากรของสังคม
ลักษณะของโครงสร้างสังคมที่สำคัญต่อการพัฒนา คือ การจัดสรรทรัพยากร หรือกระบวนการกระจายของสังคมเพราะแก่นแท้ของค่านิยมทางการพัฒนาข้างต้นทั้งหมดเกี่ยวกับการกระจายทรัพยากรของสังคม ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (structural change) จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงการจัดสรรทรัพยากรของสังคม นั่นเอง

4.4 การพัฒนาขึ้นอยู่กับผู้นำทางการเมือง ปัจจัยสำคัญที่สามารถส่งเสริมหรือขัดขวางกระบวนการพัฒนา คือ การเป็นผู้นำทางการเมือง (political leadership) ผู้นำทางการเมืองมีบทบาทสำคัญยิ่ง เพราะมีอำนาจในการควบคุมพลังในสังคม และมีอำนาจในการตัดสินใจ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อความขัดแย้งทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนาได้

โดยสรุปแล้ว การพัฒนามีความหมายเป็นไปตามค่านิยมและกระบวนการบรรลุถึงค่านิยมทางการพัฒนานั้น จำต้องเปลี่ยนแปลงสังคม การเปลี่ยนแปลงสังคมที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการจัดสรร หรือการกระจายทรัพยากรทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งผลของการพัฒนาดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม ฉะนั้น การเป็นผู้นำทางการเมืองจึงมีความสำคัญยิ่งที่จะส่งเสริมหรือขัดขวางกระบวนการพัฒนา

3.2 แนวทางการพัฒนา

จากแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเกี่ยวข้องกับปรับปรุงและการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง หรือการบริหารประเทศ ดังนั้น แนวทางการพัฒนาจึงอาจกล่าวได้ว่ามี 4 แนวทางใหญ่ ด้วยกัน แนวทางการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการปกครอง และด้านการเมือง

1. การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development (Sanders, 1970) มีจุดมุ่งหมายในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจ (economic growth) เช่น การสะสมทุนให้เพียงพอต่อการสนับสนุนระบบธนาคารที่น่าพึงพอใจ การจัดการด้านการประกันภัยและการบำนาญ การลงทุนในด้านอุตสาหกรรมและการขนส่ง และกองทุนสำหรับชาวนาเพื่อใช้ในการทำการเกษตรแผนใหม่ กระแสหมุนเวียนของเงินตราจากคนร่ำรวยไปสู่คนยากจน ฯลฯ การพัฒนาเศรษฐกิจมักจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับภาคเกษตรกรรม (agricultural sector) หรือภาคอุตสาหกรรม (industrial sector)

1.1 การพัฒนาภาคเกษตรกรรม มีจุดมุ่งหมายที่การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เช่น อาหาร (food) สำหรับเลี้ยงประชากรโลกที่เพิ่มอย่างรวดเร็ว และเส้นใย (fiber) สำหรับการส่งเสริมด้านอุตสาหกรรมของประเทศ เป็นต้น

1.2 การพัฒนาภาคอุตสาหกรรม เป็นความเพียรพยายามที่จะส่งเสริมการอุตสาหกรรมโดยการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากแหล่งพลังงานที่ไม่มีชีวิต (inanimate sources of power) สำหรับการผลิตทางเศรษฐกิจการจัดองค์การ การขนส่ง การติดต่อสื่อสาร เป็นต้น

2. การพัฒนาสังคม (Social Development) (Sanders, 1970) จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจที่กล่าวมานั้น สัมพันธ์กับองค์ประกอบทางสังคมมาก เป้าหมายทางการพัฒนาสังคมที่สำคัญ คือ การรู้หนังสือ (literacy) ของประชาชน และการให้สวัสดิการสังคม (social welfare) แก่ประชาชน

2.1 การรู้หนังสือ มุ่งให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้ เพื่อชักนำประชาชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในชีวิตความเป็นอยู่และในสังคมของเขา เช่น การทำงานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หน้าที่งานดีขึ้น เป็นต้น

2.2 สวัสดิการสังคม มุ่งแก้ปัญหาสังคม และเตรียมการสำหรับสังคมอุตสาหกรรมใหม่ เช่น การจัดทำโครงการเกี่ยวกับสุขภาพ การศึกษา ความต้องการทางร่างกายสำหรับเด็ก การใช้เวลาว่าง การประกันสังคมสำหรับผู้ว่างงาน ผู้เกษียณ และผู้เจ็บป่วย ฯลฯ

3. การพัฒนาการปกครอง (Administrative Development) โครงสร้างกระบวนการ และระบบการปกครองหรือการบริหารประเทศ จะต้องได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมสอดคล้อง และเอื้ออำนวยให้การพัฒนา และกลวิธีในการดำเนินการพัฒนามีประสิทธิภาพสูงสุด ตลอดจนบรรลุตามเป้าหมายอย่างรวดเร็วด้วย ซึ่งไม่เพียงแต่จะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงที่ระบบเท่านั้น ผู้ทำงานในระบบการปกครองจะต้องแปรเปลี่ยนทัศนคติในการทำงานของตนให้สอดคล้องอีกด้วย ให้เป็นระบบการปกครองที่ดี (good governance) คือ ปกครองโดยกฎหมาย เคารพกติกา รับผิดชอบต่อสาธารณชน ประชาชนมีส่วนร่วม การทำงานมีจริยธรรม โปร่งใส และตรวจสอบได้

4. การพัฒนาการเมือง (Political Development) การเป็นพลเมืองดี การเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมจะต้องมีสติสำนึกรับผิดชอบต่อความอยู่รอดของบ้านเมืองด้วย กล่าวคือ จะต้องมียุทธศาสตร์และส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการสร้างชาติ สร้างอุดมการณ์ชาติ ตลอดจนการปกครองและพัฒนาประเทศ เพราะการพัฒนาประเทศจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าหากประชาชนไม่สนใจ ไม่มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องด้วย การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นให้ประชาชนมีบทบาทมีส่วนร่วม และมีโอกาสในการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ตามระบอบประชาธิปไตยจึงเกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการปกครอง และการพัฒนาการเมืองต่างต้องพึ่งพาอาศัยกัน ต่างเพียรพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ของมนุษย์ กล่าวคือ เป้าหมายที่แท้จริงของการพัฒนา คือ การพัฒนามนุษย์ การเห็นความสำคัญของมนุษย์ มากกว่าผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง และการเมือง

3.3 การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development)

ผลจากการพัฒนาประเทศที่ยึดตามแนวตะวันตก คือ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจโดยใช้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นวิธีการ ที่อาศัยฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีเป้าหมายสู่ความสะดวกสบายทางวัตถุ (material wellbeing) มากกว่าความสมบูรณ์ทางจิตใจ (spiritual health) ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง ในขณะที่เดียวกับการผลิตของเสีย มลพิษต่าง ๆ ให้แก่ธรรมชาติอย่างมากมาย ทำให้ธรรมชาติเสียสมดุลเกิดความแห้งแล้ง ทำให้มนุษย์เกิดความเร้นแค้นทางด้านจริยธรรมและคุณธรรมทำให้ดูเหมือนเศรษฐกิจดี แต่สังคมมีปัญหา เพราะการพัฒนาไม่ยั่งยืน

แนวคิดที่ว่าด้วยความยั่งยืนของการพัฒนา จึงเกิดขึ้นจากซีกโลกตะวันตก ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ โดยเฉพาะในซีกโลกตะวันออก ซึ่งเดินตามแนวทางตะวันตกนั้นกำลังประสบกับวิกฤตการณ์จากการพัฒนา

คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Commission on Environment and Development) นิยามว่า การพัฒนาแบบยั่งยืน คือ การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการ (เท่า) ที่จำเป็นของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นอนาคตต่อไปต้องใช้ความสามารถ (สูงมากยิ่งขึ้น) ในการตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของพวกเขาเอง เพราะทรัพยากรธรรมชาติหายากขึ้น หมายความว่า การพัฒนาจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อใช้ทรัพยากร (ธรรมชาติ) เท่าที่จำเป็นอย่างชาญฉลาด และไม่ปล่อยมลพิษจากการใช้ทรัพยากรดังกล่าวไปทำลายธรรมชาติเอง เพราะการใช้อย่างล้างผลาญกับการเพิ่มปริมาณมลพิษมาทำลายธรรมชาตินั้น เท่ากับทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องยุ่งยากมากขึ้น ต้องพัฒนาขีดความสามารถสูงขึ้นมากในการตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของชีวิตในการดำรงชีวิต ด้วยเหตุที่แทบจะไม่มีทรัพยากรธรรมชาติที่ดีเหลือไว้ให้เลย

หนังสือ Global Ecology Handbook ให้ความหมายที่สอดคล้องกันว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนคือ นโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ต้องทำลายทรัพยากร ซึ่งเป็นที่ต้องการในอนาคต (พระธรรมปิฎก 2540)

คำว่า ยั่งยืนที่ใช้แทนคำว่า sustainable ในภาษาอังกฤษนั้น แท้จริงแล้วมิได้หมายถึง แต่เพียงยาวนานมีชีวิตอยู่ยาวนาน คง ทน ดังคำภาษาไทย แต่หมายถึง ภาวะที่ถูกใช้ไปแล้วแต่สามารถเลี้ยงตัวเอง สร้างตัวเองขึ้นทดแทนใหม่ได้ โดยไม่ดับสูญโดยสิ้นเชิง ฉะนั้นการพัฒนาแบบยั่งยืนจึงมิได้ห้ามใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ใช้อย่างจำเป็น และชาญฉลาด นำกลับมาใช้ใหม่ได้ (reuse) นำกลับไปตัดแปลงใช้อีกได้ (recycle)

จากแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม ให้สภาพการพัฒนาหล่อเลี้ยงตัวเองไปได้โดยไม่ต้องเพิ่มปัจจัยเข้าไปตลอดเวลาและตลอดไปนั้น ทำให้แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนถูกนำไปใช้ในการพัฒนาสังคมพัฒนาชนบท พัฒนาชุมชนต่าง ๆ เพื่อเน้นให้เห็นถึง

ความสมดุลในการพัฒนา ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ ด้านเศรษฐกิจและสังคม ด้านอุตสาหกรรมและสิ่งแวดล้อม ด้านประสิทธิภาพและการหล่อเลี้ยงตนเอง แนวคิดดังกล่าวนี้จึงเป็นแนวคิดองค์รวม (holistic concept) ที่คำนึงถึงทุกสรรพสิ่งที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องมีผลกระทบต่อกัน ตั้งแต่เริ่มต้นการคิดวางแผนและดำเนินงาน ตลอดจนการใช้ประโยชน์

แนวทางองค์รวม (holistic approach) หมายถึง กระบวนการที่พิจารณาด้านตัวแปรจำนวนมากไปพร้อม ๆ กัน (a process by which a large number of variables are considered simultaneously) (Mitchell B. Wallerstein, 1980,p.1)

แนวทางองค์รวมที่นำมาใช้ในการพัฒนา จึงเป็นการพัฒนาที่คำนึงถึง พิจารณาถึง ตัวแปร ปัจจัย องค์ประกอบ ประเด็น ฯลฯ ทั้งหมด หรือครอบคลุมมากที่สุด ของ ชุมชน ชนบท หรือสังคมที่ดำเนินการพัฒนา เป็นการมองเห็น “ป่า” ทั้งนิเวศน์ มิใช่ “ต้นไม้” เพียงไม่กี่ต้น (see forest from the trees) ซึ่งเป็นแนวแยกส่วน (dissection concept or approach) ดังที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 ที่วางแผนการพัฒนามาเป็นส่วน ๆ หรือเป็นด้านต่าง ๆ (sectors) ทำให้ผลการพัฒนาประเทศไม่ยั่งยืน ตามที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8

การพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นทางเลือกใหม่อีกทางหนึ่งถึงสภาพแวดล้อม มองปัญหาแบบองค์รวมและมุ่งให้การดำเนินงานหล่อเลี้ยงตัวเองต่อไปได้

3.4 ปรัชญาการพัฒนาชนบท

การพัฒนาชนบทเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศ เพราะชนบทเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ มีประชาชนอยู่อาศัยและทำมาหาเลี้ยงชีพมากที่สุดของประเทศ และโดยทั่วไปมีปัญหาความยากจนมากกว่า

ปรัชญาการพัฒนาชนบทครอบคลุมแนวคิดและองค์ความรู้ที่สำคัญบางประการ ดังนี้

1.ศักยภาพของชุมชน (Community potentiality) การดำเนินงานพัฒนาชนบทจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบทางธรรมชาติ (natural component) ที่จะไปทำการพัฒนาและมองคนที่เป็้องค์ประกอบ (human component) อีกประการหนึ่งในชุมชนนั้น ซึ่งก็เป็นเรื่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องไปถึงความสามารถรอบรู้ ความเจริญเติบโตทางจิตใจ ทศนคติ คุณค่านิยมต่าง ๆ อย่างไรก็ตามควรยึดปรัชญาพื้นฐานของการพัฒนาชนบทว่า พลังสำคัญที่จะบันดาลให้เกิดความสำเร็จนั้นมาจากคนในชุมชน ซึ่งมีทรัพยากรมหาศาลซ่อนเร้นอยู่ในตัว เช่น กำลัง ความคิด กำลังกาย ฝีมือหรือทักษะต่าง ๆ ต้องให้ความเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องพิจารณาในส่วนของปรากฏการณ์ที่เป็นจริง คือ ความสามารถรอบรู้ ความเจริญเติบโตทางจิตใจ รวมทั้งคุณค่านิยมของคนในชุมชนมีไม่เท่ากันและไม่เหมือนกัน การที่จะพัฒนาชนบทแห่งใดต้องเข้าใจรากฐานทางวัฒนธรรม มีมโนภาพอันชัดเจนของชุมชน และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในอันที่จะ

ใช้เป็นเครื่องตัดสินใจให้รู้ว่าจะเริ่มดำเนินงานพัฒนาโดยใช้การวางแผนแบบใด แนวทางไหน เพื่อให้เข้ากับพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครองระบบการเมืองของแต่ละชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ

ฐานคิดทางยุทธศาสตร์ชุมชนในภาวะใหม่แห่งการพัฒนาประกอบด้วยโครงสร้างดังนี้ (ยุทธศาสตร์ประเทศไทย 1999-2000 2541)

(1) โครงสร้างชุมชนแบบองค์รวม (เศรษฐกิจชุมชน) ต้องเกิดขึ้นจากการพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะหลากหลาย พึ่งพากันและเลี้ยงตนเองได้ โดยอาศัยฐานการเกษตรผสมผสานหรือ วนเกษตร การสร้างวงจรรทุนในชุมชน ธุรกิจ –อุตสาหกรรมชุมชน การจัดระบบสวัสดิการ และตลาดภายในชุมชน ก่อนไปสู่ตลาดภายนอก

(2) โครงสร้างการพัฒนาแบบพหุภาคี (พันธมิตร) ตามแนวที่นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอให้นำเอาคุณลักษณะที่ดีและมีคุณประโยชน์จากภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรประกอบมาร่วมมือกันพัฒนาชุมชน/สังคมบนจุดยืนและผลประโยชน์ของชุมชน

(3) โครงสร้างอธิปไตยโดยชุมชน หรือประชาสังคม ซึ่งเน้นบทบาทหน้าที่ของชุมชน/สังคมให้มีส่วนร่วมหรือเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตตนเอง เช่น การวางแผนพัฒนาชุมชน ตำบล จังหวัด ภาค หรือการมีส่วนร่วมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติที่มาจากระดับล่างสู่ระบบ (Bottom Up) รวมถึงแผนแม่บทของประชาชนสาขาอาชีพต่าง ๆ

(4) โครงสร้างข้อมูลความรู้ชุมชน และการสื่อสารมวลชน โดยการจัดตั้งข้อมูลแบบปฏิสัมพันธ์มีลักษณะปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชน/สังคม

(5) โครงสร้างภูมิปัญญา ระบบการเรียนรู้ และประเพณีวัฒนธรรมชุมชน/สังคม เป็นฐานสำคัญที่จะระดมทรัพยากร ความร่วมมือ และสร้างศักยภาพที่ทรงพลังให้เกิดความสำเร็จอย่างสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชน สร้างความมั่นคงแบบบูรณาการ และสะท้อนความเป็นไท มีศักดิ์ศรีของตัวเอง

(6) โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายองค์กรชุมชน ซึ่งจะเป็นฐานคิดสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยกกระดับความรู้ข่าวสาร และแลกเปลี่ยนบทเรียนกัน ตลอดทั้งร่วมกันวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจในระดับสังคมอย่างสอดคล้องกับความต้องการของแต่ละชุมชน โดยมีเครือข่ายองค์กรชุมชนในแต่ละระดับมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอย่างเป็นกระบวนการ จากชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และระดับชาติ

โครงสร้าง 6 ประการ เป็นแนวคิดในการใช้ศักยภาพของชุมชน เพื่อเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาแนวใหม่เพื่อการพึ่งพาตนเองและนำสู่จุดหมายที่ยั่งยืนต่อไป

2. ภูมิปัญญาของท้องถิ่น (Local Wisdom of Indigenous Knowledge) ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้าน หรือปราชญ์ชาวบ้านที่เรียนรู้จากการสังเกตการณ์ซ้ำ ๆ จนเกิดเป็นความรู้ เป็นประสบการณ์โดยตรงหรือทางอ้อม เพื่อใช้ประโยชน์

ในด้านต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพ เช่น ความรู้ในการทำนา การทำนาเกลือ การจักสาน เป็นต้น หรือเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต การดูแลรักษาสุขภาพ การทำนายดินฟ้าอากาศ ซึ่งทั้งหมดเป็นเรื่องของวิถีชีวิตของชุมชนที่สืบทอดมายาวนาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความสมดุล ความพอดี และเชื่อมโยงกับครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ รวมทั้งสิ่งเหนือธรรมชาติ

นอกจากนี้ยังหมายถึงการประสานความรู้ใหม่ ประสบการณ์ใหม่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากลและเฉพาะเหมาะสมกับท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ปรากฏในสังคมหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นถึงหลักในการดำรงอยู่ร่วมกันหลายประการคือ(ประดิษฐ์ เรื่องเลข 2540)

- (1) เป็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเรียบง่าย
- (2) มีการประหยัดและอนุรักษ์สูง
- (3) มีความมั่นคงต่อการเคารพคนและสรรพสิ่ง
- (4) มีวิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมที่ไม่มุ่งความรุนแรง
- (5) เป็นระบบขนาดเล็ก ๆ กระจายตัวทั้งในแง่กายภาพและอำนาจการตัดสินใจ
- (6) มีความอ่อนโยนถ่อมตนและการประนีประนอมสูง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความค่ายิ่งต่อสังคมไทยด้วย เป็นการสะสมความรู้ที่ได้จากการแสวงหา การทดลอง นำสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทและวิถีชีวิตของสังคมไทย มีการสร้างสมสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้สังคมไทยมีความสุข หากปัจจุบันกระแสแห่งวัฒนธรรมตะวันตกได้กลืนกลายไปด้วยความไม่รู้เท่าทัน หรือขาดการพิจารณาให้ถี่ถ้วนถึงผลกระทบที่เกิดภายหลัง การมีค่านิยมตะวันตก ให้ความสำคัญกับวัตถุ ตกเป็นทาสของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากกว่าจะใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์และเหมาะสมกับมนุษย์ ส่งผลถึงความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งระดับบุคคลและชุมชน

3.5 หลักการพัฒนาชนบท

เนื่องจากการพัฒนาชนบทเป็นเรื่องที่สำคัญ และต้องทำให้สำเร็จเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในชนบทที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า การทำงานพัฒนาชนบทจึงต้องมีหลักยึดเพื่อป้องกันความผิดพลาดและเพื่อมุ่งมั่นความสำเร็จ

3.5.1 การเรียนรู้ (Learning)

การเรียนรู้เป็นหลักการพื้นฐานของการพัฒนา เพราะเมื่อนักเรียนเกิดการเรียนรู้อะไร การเปลี่ยนแปลง การปรับปรุงและการพัฒนาจึงเกิดขึ้น

1. การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transfer) การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญของการศึกษา ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดหลักการศึกษานอนาถดไว้ 4 ข้อ คือ การศึกษาควรคำนึงถึงหลักของความกว้างขวางและเป็นธรรมชาติ ความสมดุล ความสอดคล้อง และความหลากหลายศักยภาพ การจัดการศึกษานอนาถด รัฐ

จำเป็นต้องใช้ทรัพยากร บุคลากร และกลไกนอกระบบรัฐมากขึ้นเรื่อย ๆ ศักยภาพการเรียนรู้ในด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติ มีสภาพ ดังนี้

(1) ด้านความรู้ พบว่าในชุมชนชนบทเอง มีการสะสม และสืบทอดความรู้ที่สามารถตอบปัญหาและการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง การคิดค้นประยุกต์ความรู้ทางการเกษตร นำความรู้จากภายนอกมาใช้ การลองผิดลองถูก ใช้เทคนิคพื้นบ้าน ใช้ผู้นำอาวุโส

(2) ทัศนคติ การสร้างทัศนคติหรือการปรับเปลี่ยนทัศนคติต้องใช้ผู้ที่ชาวบ้านให้ความไว้วางใจเชื่อถือ ศรัทธา ซึ่งชุมชนชนบทยอมรับผู้นำที่มีสถานภาพ เช่น ครูอาจารย์ พระ หรือผู้อาวุโส

(3) ทักษะ การเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรม ของจริง จะทำให้ผู้เรียนจะเกิดความสนใจ เรียนรู้ได้ง่าย เริ่มจากขั้นเล็กไปสู่ขั้นใหญ่ ภายใต้วีธีของการเกษตรที่ผูกพันกับเรื่องของน้ำฝน ฤดูกาล

การเรียนรู้ควรเน้นกระบวนการเรียนรู้ที่ผสมผสานกลมกลืน (built-in) อยู่กับวิถีชีวิตของชาวชนบท เราพบว่าชนบทสามารถพัฒนาได้โดยไม่ต้องผ่านระบบโรงเรียนเท่านั้น เราควรเร่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากภายในชุมชน โดยส่วนรัฐเป็นผู้สนับสนุนซึ่งเป็นการพัฒนาในแนวราบที่มีขั้นตอนน้อยกว่าในแนวดิ่งที่มีรูปแบบทางการ

2. เครือข่ายการเรียนรู้ในชนบท (Learning Network) เครือข่ายของการพัฒนาจำแนกเป็น 2 ระดับ คือ เครือข่ายการเรียนรู้ที่อยู่ในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นเครือข่ายนอกชุมชนและเครือข่ายในชุมชน เครือข่ายที่สำคัญในชนบท ได้แก่ ผู้นำ เครือญาติ กลุ่มจัดตั้ง ซึ่งเป็นเครือข่ายที่เกิดการเรียนรู้ ส่งเสริมให้เกิดกลุ่มชาวบ้าน กลุ่มปฏิบัติการ กลุ่มพัฒนา กลุ่มกิจกรรม ซึ่งมีเรื่องใหญ่ ๆ ที่ดำเนินการ ได้แก่

(1) เรื่องการเกษตรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม มีการรวมกลุ่ม รวมทุนเพื่อแก้ปัญหา เรื่องปุ๋ย ข้าว การตลาด สัมพันธ์กับฤดูกาล กลไกการผลิต การเรียนรู้ไม่สามารถสร้างสภาพการณ์จำลองให้สอดคล้องกับชีวิตจริงได้ ฉะนั้นควรดำเนินการในท้องถิ่นอย่างจริงจัง

(2) เรื่องเศรษฐกิจ ตั้งแต่เรื่อง กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ เรื่องหนี้สิน เกษตรกร การหารายได้เพิ่ม

(3) เรื่องคุณภาพชีวิต ในระยะแรกที่ทางราชการได้มีการจัดตั้งขึ้นก่อน เช่น ศูนย์พัฒนาเด็กกองทุนฯ ซึ่งประสบความสำเร็จน้อยมากหากไม่ได้รับการเข้ามีส่วนร่วมจากชุมชน ส่วนชุมชนที่มีการเรียนรู้โดยความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งมีขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหา ได้ทดลองปฏิบัติจริง และที่สำคัญคือการสรุปบทเรียนร่วมกันเพื่อนำมาปรับแก้ไขสิ่งเหล่านี้ทำให้การวิเคราะห์เกิดทางเล็งแรงบันดาลใจ ทัศนคติ เพราะเห็นรูปธรรมเกิดการเกาะตัวกันเป็นกลุ่มที่เหนียวแน่น

3. การประยุกต์ความรู้ (Knowledge Application) ความรู้ที่ได้รับจากบุคคล และ/หรือ สื่อที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงนั้นจะต้องนำไปสู่การปฏิบัติจริง ซึ่งอาจต้องมีการปรับแก้ให้เหมาะสมโดยคำนึงถึงปัจจัยและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง อาจต้องแก้ไขในขั้นตอนหลักหรือส่วนย่อย เพื่อให้ปฏิบัติได้ ใช้ประโยชน์ได้โดยตัวผู้เรียนรู้ผู้นั้นเอง เพื่อให้การเรียนรู้นั้นคงอยู่ปฏิบัติได้ ใช้ประโยชน์ได้ต่อไปอย่างยั่งยืน

3.5.2 การมีส่วนร่วม (Participation)

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการต่าง ๆ ของชุมชนนั้น เป็นทั้งวิธีการและจุดหมายของการพัฒนาชนบท เพราะจุดหมายของการพัฒนาชนบท คือ ความสามารถในการพึ่งตนเองของชนบทในการปกครองและพัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้ และการจะบรรลุจุดหมายดังกล่าวได้ ประชาชนต้องเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้ที่ดีนั้นเกิดจากการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปเกี่ยวข้อง (involvement) ทางความคิด จิตใจ อารมณ์และทางกายการมีส่วนร่วมมีความหมายมากกว่าการเป็นส่วนหนึ่ง (sense of belonging) การมีส่วนร่วมมีความหมายทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ (quantitative and qualitative) การมีส่วนร่วมครอบคลุมทั้งมิติด้านความสามารถ เวลา และ โอกาสที่จะมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมเป็นการกระทำ (action) จึงมีทั้งผู้กระทำ (the actor) ผู้ถูกกระทำหรือผู้รับผล (the recipient) และ สาธารณชน (the public) ผู้เป็นบริบทของการกระทำ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการของชุมชนนั้น เป็นทั้งวิธีการและจุดหมายของการพัฒนาชนบทและจุดหมายของการพัฒนานั้นคือ การพึ่งตนเองได้ของชนบทในการปกครองและพัฒนาตนเอง และวิธีการพัฒนายังต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ทำให้เกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้ทำให้เกิดการพัฒนา

การมีส่วนร่วมเป็นปรากฏการณ์ที่มีความหมายหลายหลาย เป็นความพยายามร่วมกันของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและบรรลุความต้องการของตนเอง กลุ่มคน โดยเริ่มจากการร่วมคิด วางแผน ดำเนินการ และร่วมติดตามประเมินผลใน โครงการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

การมีส่วนร่วมมิได้แปรเปลี่ยนเฉพาะชนิดและปริมาณของกิจกรรมที่ทำเท่านั้น แต่ยังมีความแปรเปลี่ยนในระดับความเข้มในการเข้ามีส่วนร่วมในความรับผิดชอบ ตามแนวคิดของสมาคมสาธารณสุขของอเมริกา (American Public health association 1983 : 36) จำแนกการมีส่วนร่วมเป็น 3 ระดับ คือ

1. ระดับการตัดสินใจ (decision-making) ในระดับนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนในการวางแผนและการจัดการกับกิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวของเขาเอง ดังนั้นจึงถือว่าการมีส่วนร่วมระดับนี้เป็นระดับการรับผิดชอบด้วยตนเอง (level of responsibility by themselves)

2. ระดับการร่วมมือ (cooperation) ในระดับนี้ประชาชนจะให้ความร่วมมือต่อแผนงานที่

จะเริ่มโดยเจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานของรัฐ ซึ่งอาจต้องการความเสียสละจากชุมชนในด้านเวลา ทรัพยากร และแรงงาน เพื่อช่วยให้โครงการประสบผลสำเร็จ การมีส่วนร่วมในระดับนี้ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับได้ (acceptable level of participation)

3. ระดับการใช้ประโยชน์ (utilization) ในระดับนี้ประชาชนจะยอมรับและใช้ประโยชน์จากบริการที่วางโครงการไว้ให้ เป็นการมีส่วนร่วมในระดับการยอมรับบริการเท่านั้น เช่น การเข้าร่วมในโครงการวางแผนครอบครัว ซึ่งบางกิจกรรมหรือบางโครงการมีความพึงพอใจ แต่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับนี้เท่านั้น

ส่วนประกอบของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประมวลได้เป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนของการวางแผนพัฒนาจะเริ่มตั้งแต่ชุมชนเข้ามามีส่วนในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา การกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหาและพัฒนาการศึกษา ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน จัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้น ๆ ตลอดจนการกำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงานและกำหนดทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรที่จะนำไปสนับสนุนการจัดและพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ

ส่วนของการจัดและดำเนินการตามแผนงาน โครงการ เป็นส่วนที่ประชาชนเข้าทำประโยชน์ในโครงการโดยการร่วมมือช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงานหรือโดยการบริหารงานและประสานงานตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น

ส่วนของการประเมินผลโครงการ เป็นส่วนที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่าโครงการพัฒนาที่ดำเนินการนั้น บรรลุตามวัตถุประสงค์ไว้หรือไม่ การติดตามประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินความก้าวหน้าหรือผลสรุปรวมทั้งโครงการ

ในการส่งเสริมการเกษตรเน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนมาดำเนินการร่วมกันให้เกิดผลประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ซึ่งจะมีนัยของความเท่าเทียม ยุติธรรม และชอบธรรม โดยผลของการพัฒนาการมีส่วนร่วมทำให้มนุษย์เรียนรู้ในการทำงานเป็นหมู่คณะและรวมถึงการเพิ่มศักยภาพของตนเองและของกลุ่มด้วย ทำให้มีการเรียนรู้เกิดความสามารถที่จะร่วมกันทำงานจนบรรลุเป้าหมายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทุกครั้งที่ร่วมกันทำงาน

3.5.3 การพึ่งตนเอง (Self-Reliance)

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรื่อง “พระมหาชนก” ที่พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต หลักข้อที่ 1 คือ หลักแห่งการพึ่งตนเอง ดังเช่น พระมหาชนกคิดพึ่งตนเองด้วยความวิริยะอันแรงกล้า จึงรอดชีวิตจึงเห็นได้ว่าการพึ่งตนเองทำให้แข็งแรง การพึ่งผู้อื่นทำให้อ่อนแอ อีกทั้งยังไม่มั่นใจว่าพึ่งได้จริงและไม่ปลอดภัยว่าผู้ที่เราคิดพึ่งจะไม่ทำร้ายเรา

การพึ่งตนเองเป็นความเชื่อมั่น เชื่อใจ แน่ใจ เป็นอิสระ และกล้าที่จะคิดตัดสินใจและลงมือทำการแก้ปัญหาเพื่อสนองความต้องการด้วยตนเอง การพึ่งตนเองเป็นคุณสมบัติ

หนึ่งของบุคคลผู้บรรลุวุฒิภาวะ (maturity) กล่าวคือเป็นผู้ที่มีพัฒนาการอย่างเต็มที่ทั้งทางร่างกายหรือจิตใจ

มีคำสอนในพุทธศาสนาว่า อตตาคิ อตตานิ นาโถ แปลว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน คำสอนนี้มุ่งหมายให้คนเติบโต พัฒนาความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ เป็นอิสระจากการพึ่งพาคนอื่น และเป็นผู้มีความคิดอ่านเป็นของตนเอง ทำให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การพึ่งตนเองจึงเป็นจุดหมายของการพัฒนา

การพึ่งตนเองอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การพึ่งกันเอง (mutual help) การพึ่งกันเองเป็นการอาสาสมัคร (volunteer) ที่จะเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อชุมชนซึ่งเป็นสิ่งที่ควรปลูกฝังให้เกิดกับสังคมไทย เพราะการอาสาเป็นการมีส่วนร่วมด้วยความพร้อม สัมครใจ เป็นปัจจัยทางอารมณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเสียสละ มุ่งมั่นเพื่อเป้าหมายปลายทางที่กำหนดร่วมกัน โดยมีได้หวังผลตอบแทน การจัดตั้งกลุ่มในชุมชนต้องมีการอาสาสมัครเพื่อดำเนินงานร่วมกันจึงจะประสบความสำเร็จจะเห็นได้จากตัวอย่างโครงการพัฒนาที่ผ่านมา ถ้าชุมชนใดมีอาสาสมัครที่เข้มแข็ง การดำเนินงานก็จะประสบผลสำเร็จมากกว่ากลุ่มที่มีการจัดตั้งโดยราชการ ซึ่งต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก

รูปแบบของการพัฒนาต้องสร้างลักษณะให้เกิดขึ้นทั้งการพึ่งตนเองและการพึ่งกันเองชุมชนก็จะมีคามเข้มแข็ง มั่นคง ขณะที่สังคมเมืองประสบปัญหาสถานะเศรษฐกิจตกต่ำ การตกงาน ครอบครัแตกแยกเกิดภาวะความทุกข์ทางอารมณ์ แต่ชุมชนชนบทหลายแห่งมีความเข้มแข็ง คำถามเหล่านี้มักได้รับการพิจารณาว่าเป็นเพราะเหตุใด หากท่านได้ศึกษาคงได้คำตอบหลักในประเด็นของการรวมกันเพื่อการพึ่งตนเองเป็นสำคัญทำให้เกิดระบบที่มีความพร้อมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

3.5.3 ชุมชนเข้มแข็ง (Strong Community)

ภาพลักษณ์ที่ฉายให้เห็นว่าชุมชนใดมีลักษณะเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ หรือมีลักษณะของการพึ่งพาผู้อื่นนั้น เห็นได้จากทรัพยากร องค์ความรู้ การรวมตัวขององค์กรและเครือข่ายที่เชื่อมกับภายนอก

1. ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง ดังได้กล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติของชุมชนชนบทแล้วว่ามีความแตกต่างจากชุมชนเมืองในเชิงของปริมาณประชากรและคุณลักษณะของการอยู่ร่วมกันทั้งในเชิงประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ถึงแม้ว่าขอบเขตความหมายของชุมชนจะมีลักษณะหลายประการที่แตกต่างกันมากเพียงใดก็ตามประเด็นสำคัญของคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ในที่นี้ประมวลได้ว่าเป็นความผาสุกปรองดองของสมาชิกหรือในรูปความมั่นคงยั่งยืนทางเศรษฐกิจ ความสามารถในการสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต หรือความสามารถในการธำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ทางสภาพแวดล้อมซึ่งไม่ว่าชุมชนจะแสดงคามเข้มแข็งในรูปแบบใดก็ตามความเข้มแข็งนั้นล้วนต้องเป็นผลมาจากสภาวะพื้นฐานหนึ่งตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา

สภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สุขภาพอนามัยที่ดี สภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร การปกครองตนเองตลอดจนกระบวนการทางสังคมในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมมือกันเรียนรู้ และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน

สภาวะพื้นฐานของชุมชนและกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชนนั่นเองที่จะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันทำเป็น “พลังชุมชน” ที่อาจเห็นเป็นรูปธรรมในเรื่องทางเศรษฐกิจที่มั่นคง (เกษตรเพียงพอ) ธุรกิจชุมชน (การออมทุนร่วมกัน) สภาพครอบครัวที่อบอุ่น สภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ (การอนุรักษ์ป่าไม้ ลำธาร) การมีกลไกระดับท้องถิ่นที่เข้มแข็ง พลังชุมชนนั้นจะแสดงให้เห็นในรูปของการกินดีอยู่ดี การเอื้ออาทร ความสัมพันธ์อันอบอุ่นระหว่างสมาชิกของชุมชน และการมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ จะเป็นความเข้มแข็งในการเผชิญกับแรงปะทะ

2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง จากลักษณะของชุมชนเข้มแข็งนั้นมีแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งใน 3 ประเด็นหลักคือ สภาวะพื้นฐานของชุมชน กระบวนการ และพลังชุมชน ในรายละเอียดขององค์ประกอบมีดังนี้

2.1 สภาวะพื้นฐานของชุมชน สภาพพื้นฐานของชุมชน ต้องมีการสะสม ดำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นมีผู้นำที่สามารถสร้างศรัทธา และสนับสนุน ประสานงานภายในชุมชนระหว่างชุมชนและสังคมภายนอกได้ มีการประกอบอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงพอต่อการยังชีพ ทั้งระดับบุคคลและชุมชน มีทรัพยากรที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีพ การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม มีการเลือกสรรวัฒนธรรม การปรับและรับในสิ่งที่เหมาะสมกับวิถีชุมชน มีการแก้ปัญหาร่วมกันโดยไม่สร้างปัญหาอื่น ต่อเนื่อง

2.2 กระบวนการชุมชน กระบวนการ เป็นการกระทำต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง สัมพันธ์กันไป กระบวนการชุมชน จึงเป็นการกระทำร่วมกันของมนุษย์ที่มีต่อกัน ต่องาน และ/หรือต่อปัจจัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น ความสัมพันธ์อันสร้างสรรค์และอบอุ่นที่มีต่อกันของคนในชุมชน การทำงานร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกัน การแก้ปัญหาร่วมกัน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน เป็นต้น

2.3 พลังชุมชน พลังชุมชน เป็นพลังอำนาจที่เกิดจากการกระทำร่วมกันของมนุษย์ มนุษย์มีกำลังวังชา กำลังของมนุษย์เมื่อนำมากระทำร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ จะทำให้เกิดพลังอันมหาศาลมากกว่ามนุษย์ต่างคนต่างทำ จึงเรียกว่าเป็นพลังของชุมชน พลังชุมชนที่เข้มแข็ง ทรงพลังอำนาจ จึงเกิดจากสภาวะพื้นฐานของชุมชนที่มั่นคง และกระบวนการชุมชนที่ต่อเนื่อง

แนวคิดชุมชนเข้มแข็งดังได้กล่าวข้างแล้ว จึงหมายถึงชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ คือมีเศรษฐกิจที่มั่นคง สิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น มีกลไกปกครองตนเองที่เข้มแข็ง การศึกษาที่เหมาะสมกับสภาพชุมชน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2541)

4. องค์กรประชาชน

บำเพ็ญ เจียวหวาน (2545 : 321-323) ได้ให้ความหมายขององค์กรชุมชน ในการส่งเสริมการเกษตรหรือการพัฒนาชนบท “องค์กรประชาชน” นับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งที่จะเป็นแกนหลักในการพัฒนา โดยมีผู้เรียกชื่อกลุ่มคนที่มารวมตัวกันเพื่อดำเนินงานพัฒนาชุมชนหรือชนบทที่มีลักษณะใกล้เคียงกันในหลายคำ เช่น “กลุ่มชาวบ้าน” “องค์กรชาวบ้าน” “องค์กรชุมชน” “องค์กรประชาชน” เป็นต้น โดยเสนอความหมายขององค์กรชุมชนจากนักวิชาการหลายท่านด้วยดังนี้

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (2543 : 17) อ้างถึงมูลนิธิการศึกษ์ เก่าบูรณะชนบทและเพื่อนที่กล่าวว่า องค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้าน หมายถึง กลุ่มคนในชุมชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมหนึ่ง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวนเกษตร กลุ่มป่าชุมชน เป็นต้น

ขณะที่ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี กล่าวว่าชุมชนคือผู้สืบทอดวัฒนธรรมและความเข้มแข็งของชุมชนคือรากฐานของสังคมอารยะ (civil society) หรือรากฐานประชาธิปไตย ถ้าปราศจากการเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย โดยชุมชน หมายถึง “การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและมีการจัดการ” ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมตัวกันและมีการเรียนรู้ของชุมชน มีองค์กรชุมชน หรือองค์กรชาวบ้าน ซึ่งองค์กรชุมชนไม่ใช่สภาตำบล สภาตำบลเป็นองค์กรการปกครอง องค์กรชุมชนเป็นองค์กรจัดการของชาวบ้านส่งเสริมให้ชุมชนจัดการเรื่องของตัวเองให้มากที่สุด รวมทั้งการจัดการป่าไม้และทรัพยากรท้องถิ่นอื่น ๆ และให้ชุมชนเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย

วรารักษ์ รุ่งเรืองกลกิจ (2530 : 468) ได้กล่าวถึงนักวิชาการหลายท่านที่ได้ให้ความหมายขององค์กรประชาชนไว้ในหลายลักษณะ เช่น “องค์กรประชาชน” คือ การรวมประชาชนในหมู่บ้านหรือตำบลในรูปของกลุ่มตั้งแต่สองคนขึ้นไปเพื่อดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มเอง หรือสนองวัตถุประสงค์ของชุมชน กลุ่มที่จัดตั้งอาจเป็นการจัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการกล่าวคือ ไม่มีกฎหมายรับรองแต่อาจมีระเบียบทางราชการหรือระเบียบของกลุ่มที่จัดทำขึ้นเองเพื่อใช้เป็นแนวทางดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม และกลุ่มที่เป็นทางการซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยมีกฎหมายรองรับ อาจเป็นนิติบุคคลหรือไม่เป็นนิติบุคคลแล้วแต่กรณี

ขณะที่นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “องค์กรประชาชน” หมายถึง กลุ่มที่มีการรวมตัวขึ้นอย่างมีเป้าหมายที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชน และกระทำตามเป้าหมายเพื่อชุมชน องค์กร

ประชาชนจึงเป็นตัวแทนของชุมชนในการรักษาผลประโยชน์และคลี่คลายปัญหาของชุมชน ทั้งปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาระยะยาว องค์กรประชาชนจึงสามารถพัฒนาและเลิกได้ตามความจำเป็น และวราภรณ์ รุ่งเรืองกลกิจ สรุปว่าเมื่อพิจารณาความหมายขององค์กรประชาชนดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปลักษณะขององค์กรประชาชนได้ดังนี้

1. เป็นกลุ่มประชาชน ซึ่งคำว่า กลุ่ม หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่สร้างแบบอย่างของการกระทำระหว่างกันทางจิตขึ้น กลุ่มหรือหมู่คณะนี้เป็นที่ยอมรับว่าเป็นองค์ภาวะอย่างหนึ่ง ทั้งโดยสมาชิกของกลุ่มเองและตามปกติโดยผู้อื่นด้วย ทั้งนี้เพราะกลุ่มนี้จะมีพฤติกรรมร่วมในแบบฉบับเฉพาะของตนเอง

2. มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน
3. กิจกรรมนั้นอาจจะสนองวัตถุประสงค์ของกลุ่มเองหรือชุมชน
4. มีกฎหมายรับรองหรือไม่ก็ได้
5. เป็นนิติบุคคลหรือไม่เป็นนิติบุคคลก็ได้

บำเพ็ญ เขียวหวาน (2543 : 182) ให้ความหมายว่า องค์กรภาคประชาชน คือการ จัดระบบรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อดำเนินภารกิจต่าง ๆ ขององค์กรให้ลุล่วง องค์กรนี้เป็นองค์กรที่เกิดจากประชาชนในชุมชนชนบทเองได้ร่วมกันจัดตั้งขึ้น

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 259-261) อ้างถึง นลินี ต้นฐานันท์ หรือ ระบุถึง องค์กรชาวบ้านในหลายความหมาย คือ

1. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ธนาคารข้าว กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มปศุสัตว์ ฯลฯ
2. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการรวมกิจกรรมหลาย ๆ กิจกรรมในหมู่บ้านเข้าด้วยกัน
3. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการประสานกิจกรรมเหมือน ๆ กันในต่างหมู่บ้าน เป็นเครือข่ายกิจกรรมต่างหมู่บ้าน เช่น องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาอีสาน เป็นต้น
4. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการต่อรองกับนโยบายหรือผลประโยชน์ร่วมของชาวบ้านในหลาย ๆ หมู่บ้าน เช่น สมัชชาเกษตรกรรายย่อย เป็นต้น

นอกจากนี้ได้อ้างถึง สมพันธ์ เตชะอธิก ที่อธิบายว่า องค์กรชุมชนคือ การรวมตัวของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่ต้องการมีความสัมพันธ์กัน โดยอาจอยู่ภายในหมู่บ้านเดียวกันหรือต่างหมู่บ้านก็ได้ไม่จำกัดพื้นที่ แต่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีผู้นำและกิจกรรมพัฒนาาร่วมกันในชุมชน ทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม ส่วนใหญ่ที่องค์กรพัฒนาเอกชนเกี่ยวข้องโดยตรง เป็นองค์กรชุมชนประเภทนี้และได้อ้างถึง กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ ที่ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับองค์กรประชาชนจัดตั้งเป็นกลุ่มหรือองค์กรของตนขึ้นมา เพื่อทำงานพัฒนานั้น เรียกว่า องค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเองของชาวบ้าน องค์กรลักษณะนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่

เป็นสถาบันที่ประสานเป้าหมาย ทั้งที่จะปรับปรุงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มประชาชนที่เสียเปรียบในสังคม พร้อมกับมีเป้าหมายที่จะดำเนินการให้ประชาชนในส่วนนี้ได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงในการกำหนดวัตถุประสงค์ และในกระบวนการตัดสินใจ องค์กรดังกล่าวนี้อาจเป็นกลุ่มสหกรณ์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่แพร่หลายที่สุดหรืออาจอยู่ในรูปแบบอื่น ๆ ตามแต่ความต้องการ ปัญหาและสภาพการณ์ในแต่ละท้องถิ่นซึ่งแตกต่างกันออกไป

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 261) ได้อ้างถึง สิบ สี่ สำนั ท่อธิบายถึง ลักษณะสำคัญขององค์กรประชาชนใน 6 ประการ ได้แก่

1. สามารถปกป้องผลประโยชน์ แก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของสมาชิกได้ และมีการกระจายผลอย่างเสมอภาค
2. ประชาชนมีส่วนร่วม (participation) ในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรอย่างมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและอย่างมีจิตสำนึกร่วมกัน
3. องค์กรมีผู้นำที่ดี สามารถแสดงบทบาทได้อย่างเหมาะสม
4. องค์กรมีความสามารถในการทำงานอย่างเป็นระบบด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาคนภายนอก มีบทบาทในการตัดสินใจกำหนดเป้าหมายที่เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากร และความสามารถของคนในชุมชน
5. องค์กรสามารถควบคุมปัจจัยต่าง ๆ ภายในชุมชนและสภาพแวดล้อมพื้นฐานขององค์กรให้เป็นไปตามทิศทางที่พึงประสงค์ได้
6. องค์กรมีการปรับตัวที่จะทำให้บรรลุจุดมุ่งหมาย รักษาความมั่นคงและพัฒนาองค์กรให้เจริญต่อไปได้

อย่างไรก็ตาม จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การรวมกลุ่มของชาวบ้านในปัจจุบันมีมากมายหลายรูปแบบ องค์กรทั้งปวงเหล่านั้นจะถือว่าเป็นองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรประชาชนหรือไม่ น่าจะมีกฎเกณฑ์ในการตรวจสอบ 4 ประการ คือ

1. เกิดจากสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน องค์กรประชาชนจะต้องเกิดจากความต้องการร่วมกันของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานการพึ่งตนเองเป็นหลัก จะต้องอาศัยความสุกอมทางความคิด เห็นความจำเป็นหรือสำคัญในการสร้างเครื่องมือของตนเองขึ้นมา การเกิดองค์กรประชาชนเพียงเพื่อรองรับการสงเคราะห์จากภายนอก จะถือว่าชาวบ้านได้มีสำนึกร่วมกันในการแก้ไขปัญหาของตนยังไม่ได้
2. เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาวบ้าน วิญญาณขององค์กรประชาชน คือ ผลประโยชน์ของชาวบ้านหรือประชาชน ดังนั้นภาระหน้าที่ขององค์กรก็คือ การแสวงหาและพิทักษ์รักษาผลประโยชน์เพื่อนำความผาสุกมาสู่กลุ่มและชาติอันเป็นส่วนรวมด้วยความเป็นธรรม
3. มีความเป็นอิสระ องค์กรประชาชนจะต้องมีอำนาจในการวิเคราะห์ และการตัดสินใจ

ด้วยตนเอง การเคลื่อนไหวใด ๆ ที่อยู่ภายใต้การครอบงำ หรือกรอบที่กำหนดจากภายนอกซึ่งดูเหมือนว่ามีเสรีภาพ ซึ่งแท้จริงก็ขาดความเป็นอิสระ องค์กรประชาชนย่อมไม่พัฒนาเติบโตและเข้มแข็งเพราะเริ่มต้นก็ไร้วิญญูญาณและขาดการพึ่งตนเอง

4. ความมีระเบียบวินัย เนื่องจากความมีวินัย คือ สิ่งที่บอกถึงความเป็นองค์กร การที่คนเรามารวมกันเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน จะถือว่าเป็นองค์กรนั้นยังไม่ได้แต่จะต้องเป็นการรวมกันอย่างมีระเบียบวินัย วินัยดังกล่าวจะต้องเกิดจากสำนึกร่วมกันของมวลสมาชิกกำหนดกันขึ้นมา

5. ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดและการพัฒนาองค์กรประชาชน

บำเพ็ญ เขียวหวาน (2545 : 394-405) ได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดหรือก่อตัวขององค์กรประชาชน ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน และ แนวทางการพัฒนาองค์กรประชาชน ดังนี้

5.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดหรือก่อตัวขององค์กรประชาชน

ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดหรือก่อตั้งขององค์กรประชาชนมีหลายประการ ดังนี้

1. ฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกร มีผลต่อการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม โดยเกษตรกรที่มีฐานะดีหรือยากจนมากนั้นความสนใจเข้าร่วมกลุ่มจะมีค่อนข้างน้อยกว่าเกษตรกรโดยทั่วไป

2. ความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรที่มีต่อการรวมกลุ่มเป็นอีกปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการเข้าร่วมกลุ่ม รวมถึงความรู้ความเข้าใจต่อวัตถุประสงค์และกิจกรรมของกลุ่ม

3. ปัจจัยส่วนบุคคลของเกษตรกร เช่น อายุ โอกาสในการได้รับการศึกษาอบรม ประสบการณ์ของเกษตรกรในการประกอบอาชีพ

4. ความคาดหวังที่เกษตรกรมีต่อกลุ่ม ได้แก่ ความคาดหวังด้านรายได้ ด้านความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนสนิท รวมถึงเจ้าหน้าที่และการได้รับการยอมรับจากสังคมและชุมชน ความต้องการเพื่อน ความต้องการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

5. ความพึงพอใจในผลงานของกลุ่มและองค์กร ผลงานกลุ่มที่ประสบความสำเร็จ รวมถึงความรวดเร็วในการตอบสนองต่อปัญหาของกลุ่มและชุมชน ทำให้คนสนใจและตื่นตัวจะเข้าร่วมกันเป็นกลุ่มมากขึ้น

6. สถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างสำคัญแก่คนในชุมชนจะเป็นปัจจัยผลักดันให้คนได้รวมกลุ่มและคุยกันเพื่อร่วมแสวงหาทางออกหรือทางแก้ปัญหาาร่วมกัน

7. การกระตุ้นส่งเสริมของผู้นำและเจ้าหน้าที่ รวมถึงโอกาสของเกษตรกรในการพบปะเจ้าหน้าที่และผู้นำ

8. ทักษะคิดของเกษตรกรต่อผู้นำที่เป็นแกนนำในการก่อตั้งกลุ่มในหลายองค์กร ผู้นำที่ได้รับการยอมรับ ศรัทธาจากสังคมและชุมชน จะมีบทบาทอย่างมากที่กระตุ้นและจูงใจให้คนได้เข้ามาร่วมกันเป็นกลุ่มได้

9. ปัจจัยด้านเทคโนโลยี เช่น ด้านการสื่อสาร การคมนาคม ที่จะช่วยสื่อข้อมูลข่าวสารและการสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้สนใจในการรวมกลุ่มได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น

10. สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี เช่น สภาพพื้นที่ ปัญหาทางเศรษฐกิจ ความเป็นเครือญาติ จะมีส่วนในการผลักดันและเอื้ออำนวยให้การรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรมีความเป็นไปได้สูง รวมถึงการปะทะสังสรรค์ของชาวชนบทรวมถึงวัฒนธรรม ประเพณี ต่างก็มีส่วนต่อการรวมกลุ่มทั้งสิ้น

5.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน

ด้านปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนในที่นี่ได้จัดแบ่งปัจจัยดังกล่าวเป็น 3 กลุ่ม คือ ปัจจัยแวดล้อมภายในองค์กร ปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับงานขององค์กร และปัจจัยแวดล้อมทั่วไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ปัจจัยแวดล้อมภายในองค์กร ปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยภายในองค์กรประชาชนเองซึ่งประกอบด้วย

1) ผู้นำหรือกรรมการ ซึ่งต้องมีความตั้งใจจริง เข้มแข็งมีประสิทธิภาพ มีความซื่อสัตย์ ยอมรับฟังความคิดเห็นของสมาชิก สามารถให้ข้อมูลข่าวสาร เป็นที่ปรึกษาแก่สมาชิก ตลอดจนมีความสามารถในการจูงใจผู้อื่น และการกระตุ้นการทำงานของทีม

2) จำนวนคุณภาพของสมาชิกในองค์กร ต้องมีจำนวนที่เหมาะสมและมากพอ และมีทัศนคติที่ดีต่อองค์กร และเข้าใจในวัตถุประสงค์ขององค์กรร่วมกัน มีส่วนร่วมในกิจกรรมและการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ขององค์กรอย่างสม่ำเสมอ มีความยึดมั่นในอุดมการณ์ของกลุ่ม มีความซื่อตรง จริงใจต่อกัน มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ยอมรับในความสามารถของกันและกัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือกันเมื่อจำเป็น

3) การบริหารองค์กร ในการจัดโครงสร้างและบทบาทหน้าที่การบริหาร การกำหนดนโยบาย การแสวงหากรรมการ การรับสมาชิก การประสานงานต้องเหมาะสมกล่าวคือมีการจัดระบบองค์กรที่ดีและทุกฝ่ายมีส่วนร่วมและโครงสร้างนโยบายต้องสอดคล้องกับสถานการณ์และภารกิจขององค์กรซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้งานขององค์กรบรรลุเป้าหมาย

4) กฎระเบียบและจรรยาบรรณองค์กร เป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับข้อกำหนดต่าง ๆ ที่ระบุว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด ไม่ถูกต้องภายในองค์กร รวมถึงการเกี่ยวพันกับความถูกต้อง ยุติธรรม และความรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคมโดยรวม

5) วัฒนธรรมองค์กร เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ระบบการตัดสินใจขององค์กร ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้ถูกกำหนดจากพื้นฐานความเชื่อภายในองค์กรและมีผลต่อพฤติกรรมของสมาชิกในองค์กรนั้น ๆ รวมถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมขององค์กรแก่สมาชิกใหม่อีกด้วย

6) การส่งเสริมบรรยากาศและกระบวนการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มของสมาชิกในองค์กร เพื่อให้สมาชิกได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้จะก่อให้เกิดผลงานที่ดีแล้วยังส่งเสริมความเข้าใจอันดีร่วมกันอีกด้วย

7) การพัฒนาศักยภาพของผู้นำและสมาชิกองค์กรซึ่งต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอ โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงการจัดฝึกอบรมดูงานให้แก่สมาชิกและผู้นำ

8) ผลตอบแทนที่สมาชิกได้รับจากกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือจิตวิทยา ปัจจัยเหล่านี้จะทำให้สมาชิกและบุคคลต่าง ๆ สนใจและมีกำลังใจที่จะพัฒนากลุ่มองค์กรร่วมกันต่อไป

9) การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกองค์กร การสื่อสารมีความสำคัญมาก ช่วยให้เกิดการรับรู้ เข้าใจ และร่วมมือกันมากขึ้น การสื่อสารทำได้หลายรูปแบบ เช่น การจัดประชุมชี้แจงแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และหาข้อสรุปร่วมกัน การแจ้งข่าวสารข้อมูลผ่านหอกระจายข่าว การประชุมแกนนำ การกระจายข้อมูลในกลุ่มย่อย

10) การมีกระบวนการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ ทางเลือกการแก้ไขปัญหาและการกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างชัดเจน รวมถึงคุณภาพในการวิเคราะห์ และกำหนดทิศทางองค์กรที่ถูกต้องจะเป็นส่วนสำคัญต่อความสำเร็จและความเข้มแข็งขององค์กร

11) การควบคุมตรวจสอบ ต้องมีการควบคุมตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส โดยเฉพาะด้านการเงิน รวมถึงการติดตามประเมินผลการดำเนินงานขององค์กร เพื่อให้ทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วมในการสรุปรายงาน สรุปรายงาน และนำไปเป็นข้อมูลพัฒนาองค์กรต่อไป

1. ปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับงานขององค์กร ในส่วนของปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับงานขององค์กรเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับภายนอกองค์กร แต่มีส่วนสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์กร ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ เช่น

1) เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนา ซึ่งต้องมีทักษะในการส่งเสริมกลุ่มและทำงานด้านความซื่อสัตย์เสียสละ มีใจรักในการทำงานกับองค์กรจึงจะทำงานร่วมกับกลุ่มได้ดี

2) องค์กรที่สนับสนุนการดำเนินงานขององค์กร ควรสนับสนุนอย่างจริงจังต่อเนื่อง และมีความยืดหยุ่นในด้านเวลา งบประมาณสูง และเป็นไปตามความเหมาะสมที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของกลุ่ม

3) ปัจจัยด้านสินเชื่อ งบประมาณ และทุนสนับสนุน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของ

องค์กรที่ทำให้การดำเนินงานขององค์กรเป็นไปด้วยดี

4) กิจกรรมและการขยายผลขององค์กรสู่ภายนอกหมายถึงกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรที่มีความเหมาะสมและได้ดำเนินการไปมากน้อยเพียงใด บังเกิดผลสำเร็จแค่ไหนและขยายผลต่อสังคมชุมชนองค์กรใดที่ไม่มีกิจกรรมหรือไม่มีความเคลื่อนไหว ไม่มีการขยายผลก็เหมือนองค์กรที่หยุดนิ่งและจะเป็นเหตุให้องค์กรล้มเหลวและสลายตัวไปในที่สุด

5) ข้อมูลข่าวสาร ในการดำเนินงานขององค์กรการได้รับข้อมูลข่าวสารที่ทันต่อเหตุการณ์และสอดคล้องกับความต้องการขององค์กรจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการตัดสินใจและความเข้าใจทำทันต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ของผู้นำและสมาชิก

6) วิทยาการแผนใหม่ รวมถึงเทคโนโลยีหรือวิทยาการที่เหมาะสมก็มีผลต่อความสำเร็จในกิจกรรมขององค์กรได้

7) องค์กรเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งเครือข่ายที่มีกิจกรรมเดียวกันและเครือข่ายต่างกิจกรรมซึ่งจะเป็นส่วนเสริมหนุนให้องค์กรมีความเข้มแข็งและผลักดันดำเนินกิจกรรมองค์กรให้บังเกิดผลดี

8) ชาวบ้านทั่วไป ที่ไม่เข้าร่วมอยู่ในองค์กรแต่จะมีผลต่อการดำรงอยู่ขององค์กรและความเข้มแข็งขององค์กรเพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าดู ติดตาม วิพากษ์วิจารณ์ และพร้อมที่จะเข้าร่วมและไม่เข้าร่วมงานกับองค์กรได้

9) ความสามารถในการต่อรองระหว่างภายนอกกับองค์กรประชาชนคือความสามารถที่องค์กรประชาชนจะสามารถต่อรองในเรื่องความเป็นธรรม ผลประโยชน์และการสนับสนุนกับหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งรัฐ เอกชน และนายทุนภายนอกได้

2. ปัจจัยแวดล้อมทั่วไป ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมโดยทั่วไป ที่มีผลต่อตัวองค์กรและการดำเนินงานขององค์กรประชาชน ปัจจัยเหล่านี้ได้แก่

1) สภาพชุมชนและสังคม ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม การศึกษา อำนาจท้องถิ่น ปัจจัยเหล่านี้ อาจจะเป็นปัจจัยที่เอื้อหรือขัดขวางต่อการก่อเกิดและพัฒนาองค์กรประชาชนได้

2) สภาพการเมือง นโยบายรัฐ หากบรรยากาศทางการเมืองโดยทั่วไปของประเทศเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาองค์กร และนโยบายรัฐให้การสนับสนุนอย่างจริงจังก็จะมีผลต่อความสำเร็จขององค์กร ประชาชน รวมถึงกฎหมายต่าง ๆ ที่จะมีผลต่อการก่อเกิดการดำเนินงานและการกระจายอำนาจสู่องค์กรประชาชนด้วย

3) ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ซึ่งหมายถึง ลักษณะ ปริมาณ และเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งทรัพยากรจะมีส่วนสำคัญในการดำเนินงานขององค์กร รวมถึงความอยู่รอดของสมาชิกและชุมชน เพราะทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตและการดำรงชีวิตของสมาชิกองค์กรทุกคน

4) สภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึง สภาพทางเศรษฐกิจทั่ว ๆ ไปของประเทศจน

ถึงระดับชุมชน ระบบการธนาคาร นโยบายของปีงบประมาณ รวมทั้งระดับของการลงทุนในการผลิตและการบริโภค ปัจจัยเหล่านี้จะมีผลต่อธุรกิจหรือการดำเนินงานขององค์กร รวมถึงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกองค์กร

5) อิทธิพลของต่างประเทศ เป็นปัจจัยภายนอกประเทศที่มีผลกระทบต่อการทำงานขององค์กร เช่น นโยบายของต่างประเทศ การขึ้นลงของค่าเงิน การลงทุนของบรรษัทข้ามชาติ และการแข่งขันทางธุรกิจต่างประเทศ ตลอดจนเหตุการณ์เกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศและข้อตกลง มติต่าง ๆ กับต่างประเทศ ปัจจัยเหล่านี้นอกจากจะมีผลกระทบต่อประเทศแล้วยังมีผลต่อระดับรากหญ้าคือระดับกลุ่มและชุมชนอีกด้วย

6) สภาพทางภูมิศาสตร์ การติดต่อการคมนาคม สภาพภูมิศาสตร์ สภาพพื้นที่ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร มีความสะดวกและเอื้ออำนวยต่อองค์กรประชาชน และวิถีชีวิตของสมาชิกมากน้อยแค่ไหนในบางกรณีสภาพภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้ออำนวยได้ก่อให้เกิดปัญหาและอุปสรรคในการก่อเกิดพัฒนาองค์กรประชาชนด้วยเช่นเดียวกัน

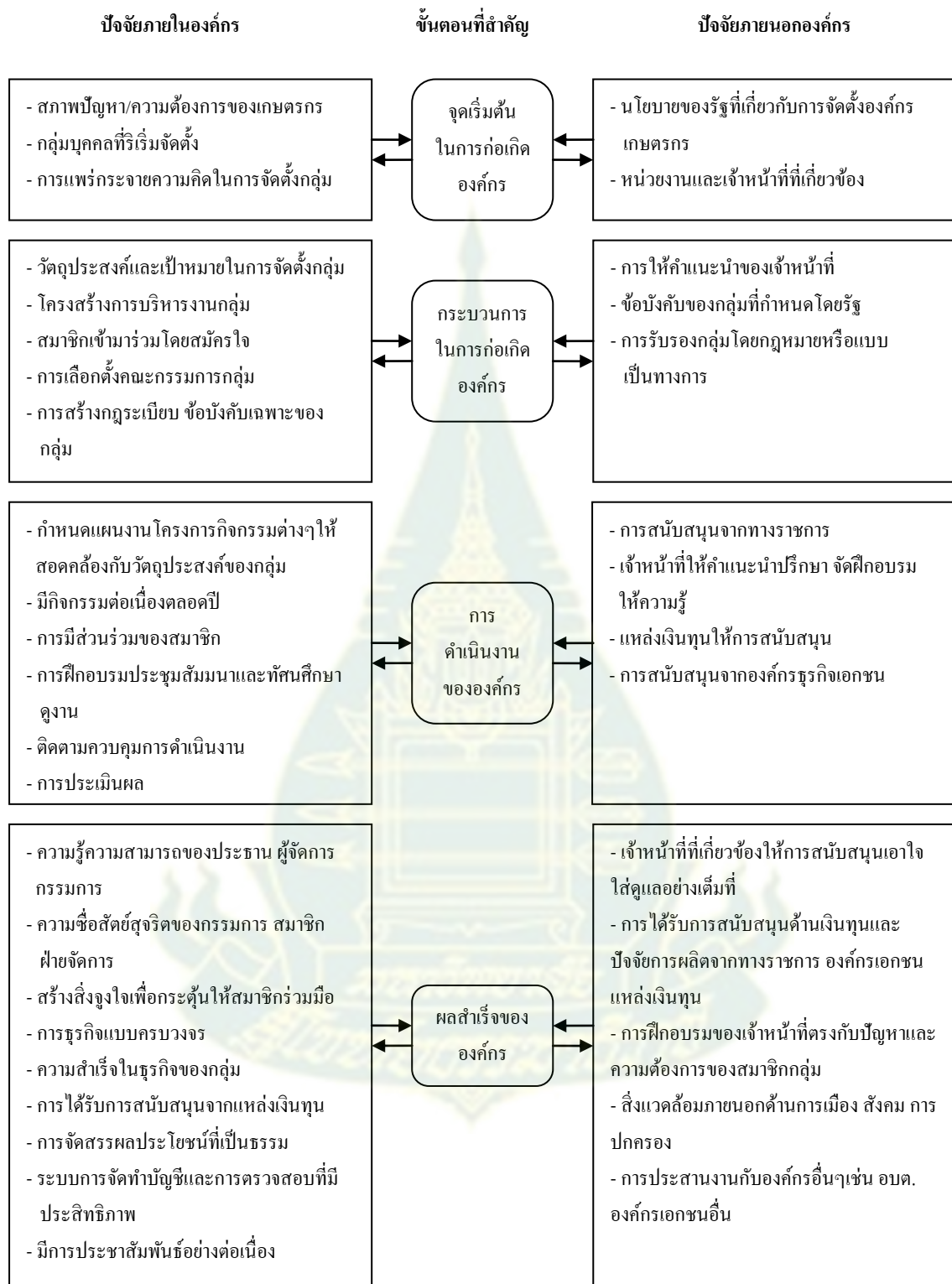

ภาพที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแวดล้อมภายในองค์กร ปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับงานและปัจจัยแวดล้อมทั่วไปขององค์กรประชาชน

อนึ่ง จากปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนที่กล่าวมา สามารถสรุปความและความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ทั้งในส่วนของปัจจัยแวดล้อมภายในองค์กร ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับงานและปัจจัยแวดล้อมทั่วไปดังภาพที่ 4

นอกจากปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์ และคณะ (2541 : 132) ได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานในขั้นตอนต่างๆ ตั้งแต่การก่อเกิดและพัฒนางองค์กรไว้ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 ปัจจัยในการดำเนินงานขององค์กรเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จ

ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์ และคณะ (2541 : 32)

5.3 แนวทางการพัฒนาองค์กรประชาชน

สำหรับแนวทางการพัฒนาองค์กรประชาชนในที่นี่จะกล่าวถึงแนวทางการดำเนินงานเพื่อพัฒนาองค์กรประชาชนและแนวทางการจัดการเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กร กล่าวคือ

5.3.1 แนวทางการดำเนินงานเพื่อพัฒนาองค์กรประชาชน

1. การดำเนินการในระยะการก่อเกิดองค์กร

1) การพัฒนาองค์กรประชาชนต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไม่เน้นความสำเร็จของกิจกรรมเพียงอย่างเดียว ซึ่งควรให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การวิเคราะห์ปัญหาของกลุ่มและชุมชน การจัดการองค์กร การฝึกคิดและวิเคราะห์ในเรื่องต่าง ๆ

2) การดำเนินงานของชาวบ้านที่จะเลือกใช้กิจกรรมใดเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ควรให้กลุ่มและชุมชนตัดสินใจตามสถานการณ์และความจำเป็นของชุมชนเอง และเป็นประเด็นร่วมของชุมชน เช่น อาจใช้กิจกรรมออกทรัพย์ กลุ่มพืช สัตว์ การจัดไร่นาสวนผสม ป่าไม้ ทะเล หรือร้านค้า

3) การก่อเกิดขององค์กร จะมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ดังนั้นควรมีการศึกษาข้อมูลเหล่านี้ด้วย

4) กลุ่มวัฒนธรรมหรือกลุ่มเก่าที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอยู่แล้ว อาจจะเป็นช่องทางหนึ่งในการพัฒนาต่อไป ซึ่งบางครั้งเจ้าหน้าที่ไม่จำเป็นที่จะต้องไปเริ่มต้นสร้างกลุ่มหรือจัดตั้งกลุ่มใหม่

5) การจัดรูปองค์กรหรือการกำหนดกฎเกณฑ์ขององค์กร ควรให้ชาวบ้านได้ตัดสินใจด้วยตนเอง ซึ่งอาจจะไม่เหมือนกันในแต่ละชุมชนและอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมและสถานการณ์แต่ละแห่ง

6) กลุ่มที่เป็นองค์กรประชาชน ควรจะเกิดจากสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน และเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาวบ้าน จึงควรมีความเป็นอิสระและมีความเป็นระเบียบ

7) เจ้าหน้าที่สามารถค้นหาผู้นำได้จากการทำงานร่วมกับชาวบ้าน และให้การศึกษาผู้นำในด้านข้อมูลและการจัดองค์กร เพื่อผู้นำและแกนนำชาวบ้านจะเป็นผู้ให้ข้อมูลและการศึกษาแก่ชาวบ้านต่อไป

8) ควรให้ชาวบ้านได้สรุปวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค ความล้มเหลวของกลุ่มที่ผ่านมาเพื่อเป็นบทเรียนในการพัฒนาหรือการรวมกลุ่มใหม่ต่อไป

2. แนวทางในระยะการดำเนินกิจกรรมและการบริหารงานขององค์กร

1) ไม่ว่ากิจกรรมอะไร ควรให้บุคคลในครอบครัวของเกษตรกรได้รับรู้ด้วย ทั้งส่วนของผู้หญิง ผู้ชาย และเยาวชน

2) การทำงานขององค์กร หากมีความขัดแย้งทั้งในองค์กรและกับภายนอกองค์กรควรแก้ปัญหาด้วยการประสานงาน ทำความเข้าใจมากกว่าการต่อสู้กันด้วยความขัดแย้ง

3) ควรให้องค์กรมีการจัดระบบการตรวจสอบองค์กรอยู่เสมอ

4) ควรให้องค์กรมีการวิเคราะห์และจัดทำแผนการดำเนินงานที่ชัดเจน แต่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม

5) ควรพัฒนาผู้นำองค์กรอยู่เสมอ ให้มีโอกาสรับข้อมูลใหม่ ๆ เทคโนโลยีเหมาะสมทันสมัย โดยการร่วมเสวนาและระดมสมองระหว่างผู้นำกับสมาชิก ทั้งในด้านการระดมความคิดและข้อมูล

6) การพิจารณาเลือกกิจกรรมขององค์กรควรพิจารณาถึงกิจกรรมในทุก ๆ ด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง เพราะกิจกรรมทุกด้านเสริมหนุนซึ่งกันและกัน

7) ควรสนับสนุนให้องค์กรประชาชนมีบทบาทในการพัฒนาสังคม ชุมชน เกษตรกร ตลอดจนมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้มากขึ้น

3. แนวทางการดำเนินงานในระยะการขยายผล

1) ความเชื่อมองค์กรต่าง ๆ เป็นเครือข่ายสู่ระดับกว้าง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การประสานงาน และเกิดพลังอำนาจในการต่อรอง

2) ควรกระตุ้นให้กลุ่มมีพัฒนาการไปยังประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับปัญหาของกลุ่มและชุมชนด้วย อย่าหยุดเพียงกิจกรรมที่กลุ่มดำเนินการอยู่เท่านั้น

3) ให้ผู้นำองค์กรที่ดำเนินการประสบผลสำเร็จ ช่วยเผยแพร่และกระตุ้นองค์กรอื่นในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป โดยการสร้างวิทยากรชาวบ้านในแต่ละประเด็น เช่น วิทยากรชาวบ้านด้านไร่นาสวนผสม การจัดองค์กรออมทรัพย์ การอนุรักษ์ป่า ฯลฯ

4) การที่กลุ่มจะพัฒนาไปเป็นนิติบุคคลหรือจะจดทะเบียนในลักษณะใดกับหน่วยงานใด ควรเปิดโอกาสให้กลุ่มได้วิเคราะห์ถึงผลดี ผลเสีย และประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับด้วยตนเอง

นอกจากแนวทางที่กล่าวมาแล้วในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาองค์กรประชาชนควรพิจารณาถึงการเติบโตขององค์กรในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาหรือกล่าวได้ว่าเป็นประเด็นที่จะชีวิตความเข้มแข็งหรือการเจริญเติบโตขององค์กร ซึ่งควรจะพิจารณาทั้งความเข้มแข็งหรือการเติบโตทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ดังนี้

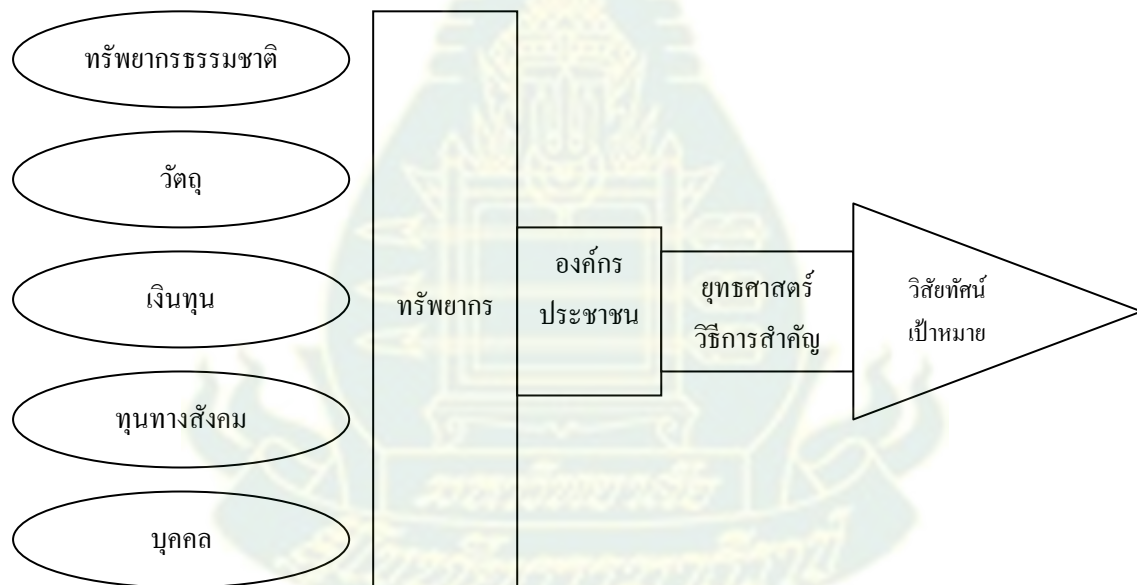
ประเด็นพิจารณาการพัฒนาองค์กรประชาชนและการเจริญเติบโตขององค์กรทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ

ประเด็น การพัฒนาองค์กร	การเจริญเติบโต ในเชิงปริมาณ	การเจริญเติบโต ในเชิงคุณภาพ
1. ผู้นำ	ผู้นำควรมีจำนวนมากพอและมีการหมุนเวียนให้ผู้นำรุ่นใหม่ได้มีประสบการณ์ในการบริหารงานองค์กร	ผู้นำมีคุณธรรม จริยธรรม มีความเสียสละและเข้มแข็งมากขึ้น
2. สมาชิกองค์กร	มีจำนวนเพิ่มขึ้นจากระยะการก่อตั้งองค์กร	สมาชิกมีความสามัคคี เสียสละ เพื่อองค์กร ชุมชน สังคมมากขึ้นและมีคุณภาพมากขึ้นมีจิตสำนึกต่อส่วนรวมหรือมีจิตสาธารณะเพิ่มขึ้น
3. วัตถุประสงค์ขององค์กร	จากวัตถุประสงค์เดียว (เอกประสงค์) มีการขยายวัตถุประสงค์มากขึ้น (อเนกประสงค์)	วัตถุประสงค์บรรลุผลสำเร็จเพิ่มขึ้น และสนองตอบต่อสมาชิกและต่อชุมชน สังคมวงกว้างเพิ่มขึ้น
4. กฎเกณฑ์กติกา	จากกฎเกณฑ์กติกาหลวม ๆ หรือไม่มีกฎเกณฑ์กติกาแต่มีพัฒนาการมีการกำหนดอย่างรัดกุมและชัดเจนมากขึ้น	กฎเกณฑ์เป็นที่ยอมรับ มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ และมีการปฏิบัติตามมากขึ้น
5. กิจกรรมองค์กร	มีกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม	กิจกรรมสามารถดำเนินการได้ตามแผนมากขึ้น สามารถนำไปสู่วัตถุประสงค์และเป็นกิจกรรมที่สมาชิกมีส่วนร่วมมากขึ้นประสบผลสำเร็จมากขึ้น
6. ทุน	มีทุนในการดำเนินงานภายในองค์กรมากขึ้น ทั้งทุนในด้านงบประมาณ การเงิน วัสดุอุปกรณ์ และทุนทางสังคม เช่น ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีมากขึ้น	ทุนมีการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น องค์กรสามารถพึ่งตนเองในเรื่องทุนได้มากขึ้น ทุนได้นำไปสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกและองค์กรได้มากขึ้น

5.3.2 แนวทางการจัดการเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน ในการจัดการองค์กรประชาชนเพื่อพัฒนาสู่ความเข้มแข็งขององค์กรนั้น ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2543 : 1-3) ได้นำเสนอเรื่องการเพิ่มความสามารถในการจัดการของชุมชน และท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำมา

ประยุกต์ใช้ในการจัดการองค์กรประชาชน เพื่อให้มีประสิทธิภาพและเกิดความเข้มแข็งได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ในการจัดการองค์กรควรพิจารณาถึงประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่

- 1) การกำหนดวิสัยทัศน์ (vision) เป้าหมายขององค์กรที่ชัดเจนและสอดคล้องกับสถานการณ์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
- 2) การกำหนดยุทธศาสตร์ (strategy) หรือวิธีการสำคัญที่จะทำใหบรรลุเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้
- 3) การเสริมสร้างความเข้มแข็งและดำเนินการ โดยให้องค์กรประชาชนเป็นแกนในการดำเนินงานพัฒนา
- 4) การมีทรัพยากรเพื่อการพัฒนาองค์กร ซึ่งเปรียบเสมือนพลังในการขับเคลื่อนองค์กรที่เหมาะสมและเพียงพอ ได้แก่ การมีการจัดการและอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การมีทรัพยากรด้านวัตถุดิบทุนในการดำเนินการที่พอเพียง การมีทุนทางสังคม ได้แก่ ความรู้ ภูมิปัญญา ความรักสามัคคี กลมเกลียวในองค์กร ตลอดจนการมีทรัพยากรบุคคลที่มีความสามารถและมีคุณภาพทั้งในส่วนของกรรมการและสมาชิกจึงจะทำให้องค์กรประชาชนขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้อย่างดี ดังภาพ

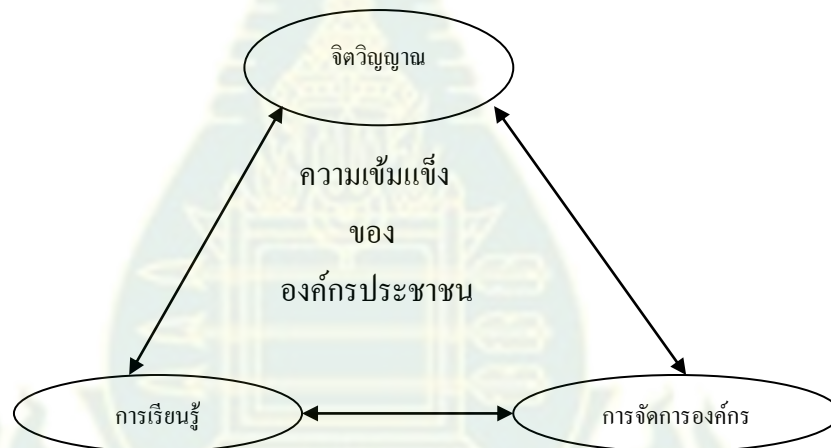

ภาพที่ 5 ทรัพยากรประเภทต่าง ๆ และการจัดการองค์กรประชาชน

ที่มา : ดัดแปลงจาก ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2543:3)

ซึ่งการเพิ่มความสามารถในการจัดการองค์กรประชาชนจะเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองขององค์กร และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนท้องถิ่นอื่น ๆ การปฏิบัติงานเพื่อส่งเสริมองค์กรประชาชนขององค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรภาครัฐ เอกชน องค์กรชาวนา องค์กรธุรกิจ สถาบันการศึกษา และองค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น โดยมุ่งสร้างความเข้มแข็งขององค์กร ซึ่งหมายถึงการที่องค์กรประชาชนต่าง ๆ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ การจัดการ การแก้ปัญหาาร่วมกัน และร่วมมือช่วยเหลือกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และประโยชน์สุขร่วมกัน

นอกจากนี้ ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2543 : 4) ยังได้กล่าวถึงการพิจารณาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนหรือชุมชนด้วยหลักไตรสิกขา คือ การพิจารณา คือ 1) การเรียนรู้ของสมาชิกและกลุ่มจากการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเพื่อก่อให้เกิดปัญญา 2) การมีจิตวิญญาณในการพัฒนาและสำนึกร่วมกันรวมถึงความมุ่งมั่นในการพัฒนาทั้งผู้นำและสมาชิก และการมีการจัดการที่รู้จักวางแผนคิดล่วงหน้า รู้จักบริหารคน การสร้างสัมพันธ์ที่ดี รวมถึงการติดตามประเมินควบคุม ซึ่งทั้ง 3 ประการนี้จะนำไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนในที่สุด

ภาพที่ 6 ไตรสิกขากับความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน

ที่มา : ดัดแปลงจาก ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2543: 4)

นอกจากที่กล่าวมาในการจัดการเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนนั้น ปาติชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 293) ได้กล่าวถึงกิจกรรมเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนควรประกอบด้วยกิจกรรมใน 4 มิติ คือ

1) ด้านการเมือง องค์กรประชาชนต้องสามารถสร้างอำนาจต่อรองในการใช้ทรัพยากรจากภาครัฐและภายนอกได้ ต้องศึกษาเรียนรู้กลไกตลาดและต่อรองกับภาคธุรกิจได้ รวมทั้งต้องผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองการรวมตัวกันเป็นองค์กรประชาชนหรือองค์กรชุมชนแบบไม่ต้องอยู่

ภายใต้กฎระเบียบของรัฐ แต่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณทรัพยากรบุคคล วิชาการ ข้อมูลและเทคโนโลยีต่าง ๆ

2) ด้านเศรษฐกิจ ต้องเสริมสร้างกิจกรรมที่ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า และการทำกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่ชุมชนมีอำนาจ เช่น ปั่นน้ำมัน ร้านค้า การค้าขายผ้าพื้นเมือง แปรรูปข้าว แปรรูปวุ้น-ควาย เป็นต้น

3) ด้านสังคมวัฒนธรรม ต้องสร้างการรวมกลุ่มที่นำเอาวัฒนธรรมประเพณีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาเกาะเกี่ยวการรวมตัวให้เหนียวแน่นขึ้น

4) ด้านการบริหารจัดการ ต้องมีการเรียนรู้และกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ การจัดการองค์กร การแบ่งบทบาทหน้าที่ และการจัดทำแผนปฏิบัติงาน โดยมีข้อสรุปของกิจกรรมในมิติต่าง ๆ ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 7 กิจกรรมเพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน

ที่มา : ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 293)

6. ตัวชี้วัดความสำเร็จของกลุ่ม

ทิววรรณ ลิ้มงูร (2545: 202-205) การกำหนดตัวชี้วัดที่ใช้ในการประเมินหรือวิเคราะห์กลุ่มเป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะช่วยในการตัดสินใจในการวัดหรือวิเคราะห์ให้ชัดเจนขึ้น ตัวชี้วัด(indicators) หมายถึงคุณลักษณะย่อยของสิ่งที่ต้องการวัดที่สามารถสังเกตได้ การกำหนดตัวชี้วัดมีความยากตรงที่ต้องพยายามแปลสิ่งที่ต้องการวัดเป็นนามธรรมให้เป็นสิ่งที่วัดได้ในทางรูปธรรม ในที่นี้สิ่งที่ต้องการวัดคือความสำเร็จของกลุ่มซึ่งเป็นนามธรรม ดังนั้นการกำหนดตัวชี้วัดก็ต้องกำหนดออกมาว่า คุณลักษณะย่อยของความสำเร็จของกลุ่มในเชิงรูปธรรมที่สามารถวัดและสังเกตได้จะได้แก่อะไรบ้าง เมื่อพิจารณาเรื่อง ความสำเร็จของกลุ่มอาจกำหนดกรอบของตัวชี้วัดที่ผู้ต้องการวิเคราะห์นำไปปรับใช้ได้ดังนี้

1. ด้านที่เกี่ยวกับผู้นำ ตัวชี้วัดได้แก่

- ความรู้ ทักษะและประสบการณ์ของผู้นำมีหลายด้านหรือไม่ เช่น การจัดการธุรกิจเกษตร การติดต่อสื่อสาร การถ่ายทอดความรู้ มนุษยสัมพันธ์ ฯลฯ
 - ผู้นำสามารถแสดงบทบาทได้เหมาะสมกับสถานการณ์จนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกส่วนใหญ่ในกลุ่มได้หรือไม่
 - ผู้นำกระจายอำนาจการตัดสินใจไปสู่สมาชิกมากน้อยเพียงใด
 - จำนวนผู้นำมีหลายคนหรือไม่
- ฯลฯ

2. ด้านที่เกี่ยวกับสมาชิก ตัวชี้วัดได้แก่

- สมาชิกมีความรู้ ทักษะและประสบการณ์ในการทำงานกลุ่มหรือไม่
 - สมาชิกแสดงพฤติกรรมการอุทิศตนให้กับงานกลุ่มหรือไม่
 - สมาชิกแสดงพฤติกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีหรือส่งเสริมความขัดแย้งภายในกลุ่ม
 - จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม
- ฯลฯ

3. ด้านประสิทธิภาพในการแก้ปัญหา ตัวชี้วัดได้แก่

- ความรวดเร็วในการแก้ปัญหา
- ความสามารถในการจัดการปัญหาที่หลากหลายได้ เช่น ปัญหาภายในกลุ่มนอกกลุ่ม ปัญหาที่ยากง่ายต่างๆกัน เป็นต้น
- จำนวนปัญหาที่กลุ่มสามารถแก้ไขได้ ฯลฯ

4. ด้านที่เกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย เป้าหมาย วัตถุประสงค์ของกลุ่ม ตัวชี้วัดได้แก่

- จำนวนสมาชิกที่มีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายของกลุ่ม

- จำนวนสมาชิกที่มีเป้าหมายของตนเองสอดคล้องกับเป้าหมายของกลุ่ม
 - จำนวนสมาชิกที่ทราบ เข้าใจสามารถบอกเป้าหมายของกลุ่ม ได้ชัดเจน
- ฯลฯ

5. ด้านที่เกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ตัวชี้วัด ได้แก่

- มีการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาชัดเจนหรือไม่
 - มีกิจกรรมที่พัฒนาส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้มากขึ้นเพียงใด หรือมีความต่อเนื่องหรือไม่
 - มีการพัฒนาจิตสำนึก หรือไม่ เช่น จิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม
- ส่วนรวม สิ่งแวดล้อม การพึ่งพาตนเอง
- ฯลฯ

6. ด้านที่เกี่ยวกับมิติเชิงวัฒนธรรม ตัวชี้วัด ได้แก่

- มีการนำมิติเชิงวัฒนธรรม (เช่น ประเพณี ศาสนา ความเชื่อ ระบบคุณค่า ฯลฯ) มาผสมผสานในการทำกิจกรรมกลุ่มหรือไม่
- ฯลฯ

7. ด้านที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการกลุ่ม ตัวชี้วัด ได้แก่

- ระดับการมีส่วนร่วมของสมาชิกหรือจำนวนของสมาชิกในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่างๆ
 - มีกฎระเบียบและกติกาที่ทุกคนยอมรับและถือปฏิบัติร่วมกัน
 - จำนวนสมาชิกที่รู้หน้าที่และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ
 - มีกิจกรรมและแผนงานของกลุ่มที่สร้างเสริมและพัฒนากระบวนการกลุ่มอย่างต่อเนื่อง
 - มีความสามัคคีพร้อมเพรียงในการทำกิจกรรมร่วมกัน
 - มีความรวดเร็วในการดำเนินงาน
 - มีค่าใช้จ่าย หรือต้นทุนในการดำเนินงานต่ำ
- ฯลฯ

8. ด้านที่เกี่ยวกับการสื่อสารภายในกลุ่ม ตัวชี้วัด ได้แก่

- ความถี่ของการสื่อสารแบบสองทางภายในกลุ่ม
 - รูปแบบของการสื่อสารระหว่างสมาชิกกับผู้นำกลุ่มเป็นอย่างไร
 - ลักษณะของการสื่อสารแบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการภายในกลุ่ม
- ฯลฯ

9. ด้านที่เกี่ยวกับผลผลิต ผลงาน ของกลุ่ม ตัวชี้วัด ได้แก่

- ปริมาณผลผลิต ผลงาน ได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้
- คุณภาพของผลผลิต ผลงาน ตรงตามทีคาดหวัง
- ความหลากหลายของผลผลิต ผลงาน
- การพัฒนาต่อยอดของผลผลิต ผลงาน

ฯลฯ

10. ด้านที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ ตัวชี้วัด ได้แก่

- ความยุติธรรมในการแบ่งสรรผลประโยชน์
- จำนวนสมาชิกที่พึงพอใจในการได้รับผลประโยชน์

ฯลฯ

11. ด้านที่เกี่ยวกับการยอมรับจากภายนอก ตัวชี้วัด ได้แก่

- การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น ความร่วมมือในการดำเนินงาน เงินทุน
ทรัพยากรต่างๆ

- รางวัลต่างๆที่กลุ่มเคยได้รับ
- การมีผู้คนมาเยี่ยมชม คูงาน เป็นแหล่งศึกษา เรียนรู้ให้กับผู้สนใจภายนอก
- ผู้แทนกลุ่มได้รับการเชิญไปเผยแพร่ความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับกลุ่มให้กับ

หน่วยงานอื่นๆ

ฯลฯ

12. ด้านที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ตัวชี้วัด ได้แก่

- จำนวนพื้นที่ที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ในการทำกิจกรรมทางการเกษตรของ
สมาชิกกลุ่ม

- แหล่งน้ำที่มีคุณภาพ

ฯลฯ

กรอบตัวชี้วัดเหล่านี้สามารถเลือกนำไปใช้ให้เหมาะสมกับกลุ่มที่จะทำการวิเคราะห์
จากตัวชี้วัดเมื่อนำไปกำหนดระดับมาตรฐานการก็จะได้เกณฑ์ (criteria) เป็นดัชนีด้านปริมาณ
คุณภาพหรือพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความถี่อันพึงประสงค์ หรือระดับของความสำเร็จที่
คาดหวังหรือตั้งใจว่าจะทำได้นั่นเอง เช่น “จำนวนสมาชิกที่พึงพอใจในการได้รับผลประโยชน์”
เป็นตัวชี้วัดหนึ่งในเรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์ของกลุ่ม ดังนั้นเกณฑ์ที่ตั้งไว้อาจจะเป็น “ จำนวน
สมาชิกมากกว่า ร้อยละ 80 ขึ้นไปมีความพึงพอใจในการได้รับผลประโยชน์” จึงจะตัดสินใจได้ว่า
เป็นกลุ่มที่ให้นัยในการประสบความสำเร็จ ถ้ามีจำนวนสมาชิกที่พึงพอใจในการได้รับผลประโยชน์
น้อยกว่านี้ก็อาจแบ่งเป็นเกรด หรือแบ่งเป็นระดับของความสำเร็จเป็นขั้นต่างๆก็ได้ นอกจากนี้ใน

การนำกรอบตัวชี้วัด ไปสร้างตัวชี้วัดและกำหนดเกณฑ์เพื่อประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์จะต้องเลือกพิจารณาให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มแต่ละสถานการณ์ด้วย

13. ผลสำเร็จของการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับและหน่วยงานที่จะนำผลการวิจัยไปใช้

ประโยชน์

ผลที่คาดว่าจะได้รับ/กลุ่มเป้าหมายที่จะนำผลการวิจัยไปใช้

- 1) ได้แนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนที่สามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่ศึกษาและพื้นที่อื่นที่มีสภาพคล้ายคลึงกัน
- 2) ชุมชนในพื้นที่ดำเนินการศึกษา เกิดการพัฒนาการบริหารองค์กรชาวบ้านและการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน อันจะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ต่อไป
- 3) เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งในส่วนของชุมชน และระหว่างทีมนักวิจัยรวมทั้งนักวิจัยกับชุมชนเป้าหมาย
- 4) สามารถใช้เป็นข้อมูลในการเสนอแนะเชิงนโยบายระดับต่างๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ถึงระดับส่วนกลาง ในการดำเนินงานเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งพาตนเอง การบริหารองค์กรชาวบ้านและการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นกรณีศึกษาและใช้ในการเรียนการสอนสำหรับ นักศึกษาในระดับปริญญาตรี โทและเอก สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสาขาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป